

“ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE LİBERALİZM” Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi

Dr. Mustafa ALBAYRAK*

GİRİŞ

İnsanlar toplu yaşama geçmeleriyle birlikte belli bir düzene ihtiyaç duymuşlardır. Bu düzen daha sonraki aşamalarda devlet dediğimiz “hukusal ve otoriter” varlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur, böylelikle devlet sistemleri ve yeni rejimler oluşmuştur. Bu şekilde düşünecek olursak, “Tarih içinde, belli bir zamanda ve yerde gerçekleştirilmiş sistem aslında rejim’dir. Rejim, bir siyasal iktidarın, bir parti programının, belirli bir doktrinin yada zihniyetin somut ifadesidir. Sistemin soyutluğundan sıyrılması, daha “plastik” ve dinamik bir uygulama yolu haline getirilmesidir ki, rejim’i doğurmuştur.”¹ Bunu daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse, örneğin; Kollektivizm, bir sistemdir.

Sosyalizm, Kollektivizm içinde, belli zaman ve mekân koşullarına göre, gerçekleştirilmeye teşebbüs edilmiş bir rejimdir. Bir doktrindir. Kapitalizm, aynı şekilde bir sistemdir. Liberalizm ise, bir rejimdir. Bir doktrindir.² Öte yandan “Kollektivist sistem içinde, çeşitli sosyalizmler, birer rejim olarak varolabilirler. Kapitalist sistem içinde de, liberalizmden, devletçiliğe kadar rejim çeşitlerine rastlanabilir”³. Bir sistemin somutlaştırılmış şekli sayılan rejimler, kendilerini yaratan sistemlerden daha önemlidir, denilebilir. Oysa sistem, teorik ve ideal bir ölçü olarak zihinlerde yaşayabilen bir nitelikte kalabilir. Sistemlerin uzun süre yaşayabilmeleri, esneklik kazanabilmeleriyle doğru orantılıdır. Çünkü toplumsal gelişmeler, zamanla siyasal ve ekonomik kurumların değişmeleri sonucunu yaratmaktadır. Bu esnekliği gösteremeyen rejimler, sürekli olarak çürüme ve yokolma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Günümüzde, gerek

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1 Tarık Zafer Tunaya: *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 4. Basım, İstanbul 1980, s.64-65.

2 *a.g.e.*, s.65.

3 *a.g.e.*, s.65.

sosyalizm ve gerekse kapitalizmde görülen yeni düzenlemeler bu tehlikeleri gidermek, rejimleri yaşatmak çabasından başka bir şey değildir.

Bir sistemin belirlenmesinde ekonomik nitelikler ön plânda gelmektedir. Başka bir deyimle, "... Bir toplumun iktisadî sistemi, o toplumdaki diğer toplumsal ilişki ve kurumları (hukuk, ahlâk, din, siyaset vb.) belirleyen temel unsurdur"⁴. Bu görüşe göre, insan toplulukları şimdiye kadar, başlıca beş evrim aşamasından geçmişlerdir. Bunlar sırasıyla; "1- İkel Komün devri, 2- Kölelik devri, 3- Feodalizm (Derebeylik), 4- Kapitalizm, 5- Sosyalizm"⁵.

Ancak bütün toplumların bu aşamaları yaşamaları zorunlu değildir. Çünkü her toplumsal düzen, o toplumun özel koşullarına göre şekillenmekte ve bu doğrultuda bir gelişme göstermektedir.

Siyasî rejimler bakımından ise; anayasal temel, ikili bir sınıflamadır: Buna göre; "Bir yanda Oligarşi, öte yanda da Demokrasi vardır. Mac Iver, bu ikili hükümet biçimini ayrıca dört bakımdan ayırıyor: Anayasa, ekonomi, toplama (Communal basis) esasları ve egemenlik yapısı bakımlarından".

a) Oligarşik biçimler:⁶

<u>Anayasa</u>	<u>Ekonomik</u>	<u>Toplaşma</u>	<u>Egemenlik</u>
	1. Aile ekonomisi	2. Kabile	1. Monarşi
2. Diktatorya	2. Feodal ekonomi	2. "Polis"	1. Tek yapılı
3. Teokrasi	3. Kapitalizm	3. Bölge (Country)	2. İmparatorluk a. Sömürgeci (Britanya)
4. Çok başkanlık	4. Sosyalizm	4. Millet	b. Sömürsüz (Osmanlı)
			3. Federasyon

b) Demokratik biçimler:

<u>Anayasa</u>	<u>Ekonomik</u>	<u>Toplaşma</u>	<u>Egemenlik</u>
1. Dolaysız Demokrasi	Sosyo-Kapitalizm	1. Çok milletli (İsviçre, Kanada, Yugoslavya, Çekoslovakya)	Yukarıda yazılı olan biçimler. (1, 2, 3)
2. Sınırlı Monarşi		2. Dünya Hükümeti (Bir ihtimal olarak)	
3. Cumhuriyet			

Bu incelemede, sistemlerin ayrıntılı bir karşılaştırması yapılmayacak, Atatürkçü Düşünce Sistemi ile Liberalizm'in benzeyen ve ayrılan yanlarına kısaca değinilecektir.

4 Sadun Aren: *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, 7. Baskı, İstanbul, 1980, s.89.

5 a.g.e., s.89.

6 Bülent Nuri Esen: *Anayasa Hukuku*, Ankara, 1970, s.297-298.

I- LİBERALİZM

Merkantilist ilkelerin üçyüz yıllık uygulaması sonucunda Liberalizm adı verilen ideolojik reaksiyon ortaya çıkmıştır. Ancak ekonomik Liberalizm; Fیزیokratların kurdukları temel üzerinde yükselmiş ve Liberal bir ekonominin doğuşuna neden olmuştur⁷.

Fیزیokrat ekolün kurucusu XV. Louis'nin saray hekimi Dr. François Quesnay'dir. Doktrinini Ansiklopedide yayınladığı “Çiftçiler ve Tahıllar” başlıklı iki yazı ile açıklamaya başlamış, 1758'de ise, Tableau Economique adlı eserini yayınlamıştır. Aynı ekolden Marquis de Mirabeau, Dupont de Nemours, Gournay, Mercier de la Rivière, Le Trosne ve Rahip Beaudeau'dur. Bu ekol Turgot'nun kişiliğinde prensiplerini uygulayacak bir bakan bulmuştur⁸.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'ya egemen olan “Liberalizm sistemi, fikrî ve maddî alanda meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak XV. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyıla kadar devam eden “Merkantilizme” karşı bir tepki olarak, önce Fransa'da sonra da İngiltere'de ortaya çıkmış ve kısa sürede uygulamaya konularak, çok sayıda düşünür tarafından savunulmaya başlanmıştır⁹. Liberal doktrininin temelinde utilitarist bir felsefe yatmaktadır. Bu felsefenin temsilcisi Bentham'dır. İngiliz klasiklerinden Adam Smith, David Ricardo, James Stuart Mill ve Stuart Mill, hem ekonomist hem de filozof olup, utilitarist (yararcı) akımın etkisinde kalmışlardır”¹⁰.

Fیزیokratların “Bırakınız yapsınlar- laissez faire” düşüncesi Adam Smith ile devam etmiştir. Bu düşünce içinde, Adam Smith'le beraber bu ekonomik politikanın genel öğelerini ayırt etmekteyiz.

A. Liberalizmin Ekonomik Düzen Anlayışı

Bu düşünceye göre; Devlet ekonomik yaşantıya karışmaktan kesin olarak kaçınmalı ve karışmalarını en az düzeye indirmelidir. Çünkü ekonomik yaşantı, kişisel menfaat ilkesine uygun olarak kendiliğinden yürür. Çünkü, herkes kendi çıkarını daha iyi izler. Kişi bir girişimde bulunurken, içinde yaşadığı koşullar hakkında daha çok bilgiye sahiptir. Neyin en iyi bir biçimde, nasıl ve ne zaman üretilebileceğini, kamu görevlilerinden daha iyi değerlendirir. Kişisel çıkarı, onu böyle hareket etmeye zorlar. Rekabet olayı ve piyasa mekanizması bu sistemde en belirleyici öğelerdendir. Bunlar tüketicinin arzuladığı, talep ettiği malı en ucuz, en kaliteli ve etkin bir biçimde üretmeğe götürür. Bu sisteme göre;

7 Mehmet Ertuğruloğlu: *Ekonomi Doktrinleri Tarihi*, Ankara, 1972, s.37.

8 a.g.e. s.34.

9 Erol Zeytinoğlu: *Ekonomik Sistemler*, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s.27.

10 Ertuğruloğlu, a.g.e., s.40-41.

“Kişi çıkarı ile toplum çıkarı arasındaki uyum buradan doğmaktadır. Adam Smith’e göre; kişisel çıkar, toplumun yalnız ekonomik organizmasını yaratmak ve devam ettirmekle kalmamakta, fakat, aynı zamanda bir ulusun servete ve refaha doğru yönelmesini sağlamaktadır. Ekonomik yaşantının kurumları doğal oldukları kadar tanrısal ve yararlıdır”¹¹.

Gerek bu görüşler ve gerekse Liberal düzene temel oluşturan öteki görüşler, Adam Smith’in 1776 yılında yayınladığı ve Liberal düşüncenin İncil’i olarak kabul edilen, “Milletlerin Servetlerinin Mahiyeti ve Sebepleri” adlı yapıtında açıklanmıştır. Bu yapıtın da incelenmesinden anlaşılacağı gibi, Adam Smith’in “Ekonomik nazariyesinin temeli psikolojiktir. Kişisel çıkar ön plandadır. Bütün ekonomik çalışmalarının eksenini “hedonistik” bir prensiptir ki, insanları en az emekle en çok tatmin edilmek isteğiyle çalışmaya sürükler... Bir malın gereğinden çok üretilmesi, fiyatını düşürür; müteşebbisler kârlarının azaldığını görünce, üretimi azaltırlar ki, bu da, dengeyi yeniden kurar. Aksine yetmeyin bir üretim, bir fiyat yükselişi ile belirir ki, üreticileri, talebe denk gelmesi için gerekli seviyeye kadar, imalâtını arttırmağa teşvik eder. Bu teorik fikirlerden liberal bir doktrin doğar”¹².

Liberal ekonomik sistemde, üretim faktörlerinin, fiyat barometresinin işaretine göre, bir daldan ötekine, serbestçe, yer değiştirebilmesi gereklidir. Bu durum kamu yararını olumsuz yönde etkilemediği gibi, beraberinde çeşitli yararları da getirmektedir. Bu düşünceye göre; “Devlet, gerek, iç, gerek uluslararası, bütün ekonomik konulara karışmaktan çekinmelidir”¹³. Bu nedenledir ki; “Ferdîyetçiler, bu işlere (iktisadî ve içtimâî işler) devletin karışmasını şahsî hürriyete tecavüz gibi görürler”¹⁴.

Liberalizm de, fiyat mekanizması ve arz-talep ilişkilerinin de önemli olduğunu söylemiştik. Çünkü bu sistemde, fiyat mekanizması sayesinde, arz ve talep ilişkileri ile üretim-tüketim arasında belli bir denge kurulabilmektedir. Bu mekanizma ile “...Eğer bazı malların fiyatlarında düşüklük görülüyorsa, bu, o malların miktarının, ihtiyaçları aştığının belirtisi olmak gerekir. Sonuç, bu malları üreten teşebbüs sahiplerinin kârlarının azalmasıdır. Bunlar, kişisel çıkarlarını düşündüklerinden fiyatları düşmekte bulunan bu malların üretimini ya durduracaklar, ya da azaltacaklardır”¹⁵.

11 Cahit Talas: *Ekonomik Sistemler*, 4. Baskı, Ankara, 1980, s.34-35.

12 Jean de Lajugie: *İktisadî Doktrinler*, çev: Necmettin Mete, 2. Baskı İstanbul, 1965, s.23-24.

13 a.g.e., s.24.

14 A. Afetinan: *Medenî Bilgiler* ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ankara, 1969, s.46.

15 Ertuğruloğlu, a.g.e., s.47.

Yine A. Smith'e göre; “...Uluslar arasında görülen servet farklılıkları, emek farkından ötürüdür. Milletler vardır ki, zengin topraklar üzerinde yaşarlar, fakat fakirdirler. Buna karşılık verimsiz topraklarda yaşayan bir çok milletler zengindirler. Aradaki fark, emek farkıdır. (Çalışmak ya da çalışmamak, emeğini değerlendirmek ya da değerlendirememek)”¹⁶. A. Smith'e göre; “emek, değer hem sebebi, hem de ölçüsüdür. Değerin iki anlamı vardır. Kullanma değeri, değişim (mübadele) değeri. Kullanma değeri, bir malın kullanana sağladığı faydayı, kullanan için olan önemini ifade eder. Değişim değeri ise, başka malların alış gücünü gösterir”¹⁷. Bu düşünür, “ekonomik faaliyetin motorünü kişisel çıkar” a bağlamaktadır. O'na göre; “Mülkiyet, tersi saptanıncaya kadar, yetenek ve başarının bir armağanı olup, yoksul ise sermaye sahibi olabilmek ve servetin sağlayabileceği işleri yapabilmek konusunda gerekli yeteneğe sahip olmayan kişidir”¹⁸.

Liberalizmi, insanların “servet ve para” halindeki kazanç elde etmek ve onları diledikleri biçim ve ölçüde tasarruf edebilmek amacıyla, birbirleriyle rekabet halinde buldukları bir sistem olarak da düşünebilmek mümkündür¹⁹. Bu sistemde insan, “yalnızca ekonomik kanunların oluşturduğu bir hukuki çerçeve içinde”²⁰, kendi çıkarının etkisi altında, kendi arzu ve yeteneklerinin gerektirdiği biçimde ekonomik faaliyette bulunabilme hakkına sahiptir. Liberalizmde kişi ve kişisel hürriyet her şeyden üstündür. Bu sistem, bireysel faaliyeti temel alarak “ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri kabul etmekte ve hatta daha da ileri giderek böyle bir eşitsizliği, faydalı bulmaktadır”²¹. Bu sistemin kişiyi ve kişisel çıkarı, kişisel özgürlüğü temel alan hukuki çerçevesini “özel mülkiyet”, “Kişisel çıkar”, ve “rekabet” gibi üç ana öge belirlemektedir.

Liberalizme çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Bu sistemi eleştiren bazı ekonomistler, “Arz ve talep kanununun uygulandığı ve adının serbest rekabet olduğu bir düzenin hiçbir zaman bir toplumun mutluluğunu sağlayamayacağını” ileri sürmüşlerdir. Çünkü, serbest rekabet kendi yokoluşunu hazırlayan bir mücadele şekline başka bir şey değildir. O halde, böyle bir düzenin sonunda, toplumun varlığa değil, tersine insanların yokluğa doğru yaklaşmasını beklemek gerekir. Bu sistemdeki mücadelenin sonunda:

- Güçsüz olan girişimciler ortadan kalkmakta,
- Güçlü olan girişimciler piyasada kalmakta,

16 a.g.e., s.43.

17 a.g.e., s.44.

18 Zeytinoğlu, a.g.e., s.52.

19 a.g.e., s.27.

20 a.g.e., s.27.

21 a.g.e., s.28.

- Sayıları az olan güçlü girişimciler ise, kendi aralarında anlaşmalar yapmaktadırlar. (Tekelleşme)

Bunların sonucunda da, tüketicilerin sömürülmesi olayı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu anlaşmalar, üretim mekanizmasını talebin etkisinden uzaklaştırmakta ve artık talebe göre bir üretim söz konusu olamamaktadır. Sisteme yöneltilen öteki eleştirileri ise kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

- Sistemin yoğun ekonomik buhranlara neden olduğu,

- Haksız kazançlar yaratarak, sosyal eşitsizlikler yarattığı; çünkü bu sistemde bencillik veya egoizm, kişileri bir yandan gayrete ve dolayısıyla gelişmeye, öte yandan da sömürüye yöneltmektedir. Bu ise, toplum içinde eşitsizliklere neden olmakta, sonuçta da çeşitli sosyal bunalımlar doğmaktadır.

- Bu sistemin sınai kapitalizm ile uzlaşamayarak, zaman zaman kendisini oluşturan en önemli öğelere bile ters düştüğü, rekabetle karşılaşan girişimcilerin devlet korumasına sığınarak kazançlarını korumak istemeleridir.

O halde denilebilir ki, liberalizmin en önemli ve en hayati bir unsuru olan "serbest rekabet", özel teşebbüs mensuplarının kısa süreli çıkarlarını yokedebilmekte ve rekabet tehlikesi ticarî ve sınai kuruluşların zaman zaman da olsa devletin himaye ve müdahale önlemlerini istemelerine neden olmaktadır.

XVIII. ve XIX. yüzyılda toplumların sosyal yapılarında meydana gelen olumsuz nitelikli büyük ve önemli değişiklikler, ekonomi alanında sistemi XIX. yüzyıl sonlarında kaçınılmaz bir sonuç olarak, yerini "kapitalizm" ve "sosyalizm" gibi ana sistemlere bırakmak zorunda kalmıştır. Liberalizmin ekonomik sisteminin değişmesinde "Sanayileşme hareketleri" ile buna paralel olarak "işçi sınıfının giderek yoksullaşması" önemli rol oynamıştır. Ayrıca bu devrede küçük sanayicinin işçi sınıfına dahil olması ve büyük sanayici kesimin emrine girmesi de liberalizmin getirdiği önemli değişimler arasında sayılabilir. Bu gelişmeler sonucunda, üretim araçlarını elinde bulunduran yeni bir güçlü sınıf, "kapitalist" sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıfın emrine giren "işçi sınıfı" ise, giderek yoksullaşmıştır. Aslında bu sistemde kuramsal olarak, ekonomik ve siyasal alanda bir eşitlik vardır. Böyle bir mantıktan yola çıkan liberalistler, toplumda, "taraf- lar arasında mutlak ve fiili bir eşitsizlik" olduğunu unuttular ya da gözardı etmek istiyorlardı. Bu durumun olumsuz sonuçları çok geçmeden ürünlerini verdi. Sosyal huzursuzlukların neden olduğu acı olaylar birbirini izledi. Bunun üzerine bazı düşünürler, liberalizmin yarattığı işsizlik, sosyal adaletsizlik gibi önemli sorunların çözülebilmesi için, müdahaleci bir görüşü savunmaya başladılar. Ancak bu anlayışa göre müdahale yapı-

lirken; “özel mülkiyete” de saygılı olunacak, yalnızca liberalizmin” bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesine, kamu çıkarını korumak amacıyla, devlet müdahale edebilecekti. Böylelikle liberal sistem ilk şeklini koruyamayarak, çeşitli şekillerde farklı gelişmeler gösterecektir.

B. Liberalizmin Siyasal Düzen Anlayışı

Liberalizmin siyasî temellerini, Ortaçağın düşünmeyi zincirleyen ve tek yönlü, bağnaz ve evrimi kabul etmeyen kısır bir düşünce sistemine başkaldırma niteliğini taşıyan ve insanlığa adeta yeniden doğuşunu müjdeleyen “Renaissance’i- büyük hareket ile başlayan yeni akımlar, Fransa’da R. Descartes (1596-1650), Montesquieu (1689-1755), Voltaire (1694-1778) ve Rousseau (1712-1778) gibi büyük düşünürlerle; İngiltere’de T. Bacon (1561-1626), J. Locke (1632-1704) v.b. tarafından oluşturuldu²².

Descartes’in metafizik alanda oluşturduğu akılcı, mantıkçı yol daha sonra onu izleyen düşünürler tarafından insan ve toplum yaşamının her alanında uygulanacak ve böylece bir rasyonalizm, “Batı rasyonalizmi” denilen bir oluşum durumuna gelecektir. Montesquieu, bu yeni düşünce akımını “Kanunların Ruhu” adını taşıyan yapıtında geliştirmiş ve devlet içinde üç temel gücün -yasama, yürütme, yargının- tek elde toplanmasının koyu bir baskı rejimini doğurduğunu söyleyerek, güçlerin ayrımı ilkesini ortaya koymuştur. Bu görüş, önce Fransa’da ve daha sonra başka birçok ülkelerde bir doğma olarak benimsenmiştir. 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi’nde, “Bir toplumda güçlerin ayrılması gerçekleştirilmemişse, o toplumda anayasa yoktur” düşüncesine kadar götürülmüştür²³.

Düşünceleriyle çağımızın siyasal yaşantısının liberalleşmesinde daha üstün ve sosyal, tarihsel ve coğrafi ortamlara bağlı yasalar bulunduğunu ortaya koyan Montesquieu’dan sonra Voltaire ve Rousseau, hep bu akılcı ve liberal akımı geliştiren başlıca düşünürler olmuşlardır. Siyasal alanda liberalleşmeye yönelmiş düşünce akımları istikrarlı bir biçimde gelişmiştir. Düşünce alanındaki bu gelişme ve liberalleşme, siyasal alanda mutlakiyetçi, kişi haklarını tanımayan siyasal rejimlerin yerine, güçler ayrımını benimseyen herkese, gelir ve kültür düzeyi ne olursa olsun, hiç olmazsa kuramsal olarak eşitlik sağlayan demokrasiyi getirmiştir. İşte liberal sistem, düşüncede ve siyasal alanda insanlara geniş özgürlükler tanımış olan bu ortamların bir ürünü olmuştur.

Daha önce de değindiğimiz gibi, “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” düşüncesinde somut ifadesini bulan liberal sistemin ortodoks dö-

22 Talas, a.g.e., s.61.

23 Talas, a.g.e., s.61-62.

neminde, bütün ekonomik yapı ve yaşantı tam bir özgürlük içinde şekillenmiştir. Bu oluşumu hukuksal, sosyal ve teknik olmak üzere üç ana çerçevede toplayabiliriz²⁴.

Siyasal rejimin liberalizme dönüşmesinde, 1789 Fransız İhtilâlini hazırlayan düşünceler büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu büyük olayı hazırlayan düşüncelere katkıda bulunan Rousseau'ya göre; "Egemen güç halktır". Bu İhtilâl ile belirginlik kazanarak güçlenen "Ulusal Egemenlik" düşüncesi, daha sonra dalga dalga bütün dünyaya yayıldı ve siyasal eşitliğin temellerinin atılmasında önemli bir işleve sahip oldu. Her ne kadar 1789 İhtilâli sonrasında Fransa'da genel ve eşit oy ilkesine dayanan bir demokratik sistem gerçekleştirilememişse de, bu önemli olayı bir başlangıç saymak gelenek olmuştur. Çünkü özgürlük, eşitlik, adalet gibi ilkelere yanısıra, siyasi liberalizm de bu İhtilâlin bir ürünü sayılabilir. Gerçekten de "Fransız İhtilâli politik anlamlarını yerleştiremediği yerlerde dahi liberalizmin ve ferçiliğin mayasını atmıştır. Ferdî özgürlük, insan ve vatandaşlık hakları, ekonomi alanında, çalışmada ve ticarete özgürlük şeklini alacaktır"²⁵.

Liberalizmin siyasal iktidar karşısındaki tutumu "bana karışma", "beni serbest bırak" şeklindedir. Liberal demokrasi bu anlayışın bir sonucudur. Bu düşünceye göre; "Siyasal iktidar karşısında yalnız ve tek başına kişi vardır. Siyasal iktidar da, sosyal kılıfı olmayan, blok halinde liberal bir yapıya sahiptir. Ne var ki, kişi adına, tüm insan ve yurttaş adına istenen sonsuz hürriyet aslında yalnız, belirli bir servet sahibi zümre için istenmiştir. Ve kavğası, bu tip insanlar için, belirli bir sosyal kategori için yapılmıştır"²⁶.

Daha sonraki ekonomik ve siyasal gelişmelerin yarattığı sosyal bunalımlar, liberal demokrasiyi, yapısal değişimlere uğratmışlardır. Bu durum ise, "müdahaleciliğin gittikçe artan bir tempo ile, siyasal iktidarı sosyalleştirmesi" gibi bir sonucu yaratmıştır. Böylece "siyasal iktidar bir yandan sosyalleşirken, hürriyet, burjuva tekelinden kurtulup eşitlenirken, bir yandan da, özel teşebbüs kitleleşmiştir"²⁷. Kısaca söylemek gerekirse liberal sistem, siyasal alanda demokratikleşmenin, ekonomik anlamda da kapitalist düşüncenin temellerinin atılmasında etkili olmuştur.

II- ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ

A. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Siyasi ve Ekonomik Durumu:

Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyıla kadar kendine özgü siyasi ve ekonomik yapısıyla, dünyanın en güçlü devletleri arasındaydı. Ancak bu

24 a.g.e., s.62.

25 Ertuğruloğlu a.g.e., s.62.

26 a.g.e., s.41.

27 a.g.e., s.177.

yüzyıldan itibaren başlayan duraklama devri ve onu izleyen gerileme devirleri sonrasında bu güçlü yapı hızla bozulmaya yüz tuttu. Bu incelemenin konusu Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme devri değildir. Ancak Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önceki yapıyla ilgili olarak kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

a. Siyasi Yapının Nitelikleri: Osmanlı Devleti merkezi bir devletti. Devlet yönetimi genel olarak teokratik monarşinin niteliklerini gösterir. Ancak bu nitelik, “... Tipik bir İslâm devleti olmakla beraber, Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar gibi Arap âlemi dışında ve daha fazla Orta Asya ve İran kültür ve medeniyetlerinin tesiri altında gelişmiş olan devletlerin mirasçısı bulunması ve ayrıca büyük bir kısım Hıristiyan memleketleri üzerinde gelişmiş olması dolayısıyla; nazari İslâm hukukunun tatbikatta çeşitli iklim ve tarih şartları altında alabileceği şekiller hakkında entere-san misaller sağlayacak durumdadır”²⁸. Ömer Lütfi Barkan'a göre; kuruluş devri padişahları “...İslâmlığın mukaddes cihad ideolojisini benimsemiş gözükmelerine rağmen, dünya işlerinde dinî düşüncelerin geniş ölçüde tesiri altında kalacak kadar müteassıp davranmak mecburiyetini hissetmemişlerdir”²⁹.

17. yüzyıldan itibaren başlayan bozukluklara çare gibi görülen Batılılaşma çabalarının bir sonucu olarak yapılan yeniliklerle, devlete eski gücü kazandırılmak istenmiştir. Lâle Devri'nden itibaren başlayan yenileşmeler, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat'la beraber etkili bir biçimde devam etmiştir. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hattı Hümayûnu bu konudaki gelişmelerin hukuksal bir sonucu olarak görülebilir. A. Halil Ongunsu'ya göre; “Hürriyet prensibinden ilham alan esasları ihtiva eden bu Hatt-ı Hümayûn, yeni bir ideolojiye teveccühü göstermekle beraber bir teşkilât-ı esasiye kanunu olmaktan çok uzaktır... Siyasî rejim bakımından Tanzimat, keyfî ve müstebit mutlakiyetle millî hâkimiyet rejimi arasında bir intikal devresidir, demek de mümkündür”³⁰.

Niyazi Berkes'e göre de Tanzimat, “Yeni kanunlar yapılmasını zorlayan yalnız siyasi ve yönetim alanlarında reformlar yapma sorunu değil, Batı uygarlığı ile artan ilişkileri de çağın gereklerine göre, kurallara bağlama sorunudur... İslâm ve Osmanlı geleneklerinin doğrultusu açısından kanunlaştırma süreci, çağdaşlaşma sürecinin özüdür”³¹.

H. Veldet Velidedeoğlu da Tanzimatla ilgili olarak, “Tanzimat'ın keyfilikten hukukiliğe, kanunsuzluktan meşruiyete, emniyetsizlikten emniyete geçiş” olduğuna dikkati çekmektedir³².

28 Ömer Lütfi Barkan: “Türkiye’de Din Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi”, *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975, s.49-98.

29 a.g.m.

30 A. Halil Ongunsu: “Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s.7 vd.

31 Niyazi Berkes: *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s.215.

32 Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay: “Tanzimat: Modernleşme Anlayışı ve Siyasal Değişme”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986, s.9-30.

Kısaca söylemek gerekirse, Tanzimatla beraber uygulanmaya konan hukuksal eşitlik, 1876 yılında kabul edilen anayasalı bir düzene geçişle, siyasal alana da yansıtılmak istenmiştir. Kısa süreli de olsa böyle bir dönemin yaşanması rejimin gelişmesi açısından önemlidir. 1908'de yeniden yürürlüğe giren anayasalı dönemdeki siyasal ve düşünsel alandaki gelişmeler ise, Cumhuriyet döneminin hazırlanmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

b. Ekonomik Yapının Durumu: Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü Tımar Sistemi'nin bozulması pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Osmanlı malî sisteminin düzeltilmesi için alınan önlemlerin yetersizliği, ekonomik anlamda da Batılılaşmaya yolaçmıştır. Bu gelişmelerin en önemlilerinden birisi, 1838 tarihli Türk-İngiliz Ticaret Antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile başlayan ekonomik alandaki liberalleşme giderek etkili sonuçlar verecekti. Osmanlı içinde bir millî ticaret ve sanayii burjuvazisinin olmayışı, yabancılara verilen geniş ayrıcalıklar ve sanayileşmekte olan devletlerin ürettikleri malların ülke pazarlarını istilası gibi olumsuzluklara ek olarak, 1854'te başlayan dış borçlanmalar, zaten güçsüz olan ekonomik yapının iflasına neden oldu. Gerçekten de Devlet, 1875 yılına gelindiği zaman borçlarının ancak yarısını ödeyebileceğine dair bir bildiri yayınlamıştı. 1881 yılı Kasım'ında "Duyun-u Umumiye"nin kurulmasına yolaçan bu gelişmeler sonucunda, alacaklılar, devletin temel gelirlerine el koyacaklardı. Bu kuruluş öncesinde Osmanlı Devleti'nin toplam borç tutarı; 5.297.676.500 Frankı bulmuştu³³. Bu borçların geri alınabilmesi için Duyun-u Umumiye başlıca şu gelirlere el koymuştur:

1. Tuz, tütün, ispirto tekeli, 2. Balık vergileri, 3. İpek aşarı, 4. Pul ve damga vergisi, 5. Bulgaristan Prensliği vergisi, 6. Kıbrıs vergisinin artısından sağlanacak gelir, 7. Doğu Rumeli vergisi, 8. Tömbeki (nargile tütünü vergisi), 9. Temettü (kazanç) vergisi fazlası, 10. Ticaret anlaşmaları değiştiği takdirde, gümrük geliri fazlası, 11. Berlin Antlaşması'na göre Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın Duyun-u Umumiye'ye üye olabilmek için ödeyecekleri aidatlar³⁴.

Osmanlı Devleti yabancı yatırımcılara da büyük haklar tanımıştı. Bu haklardan yararlanarak yapılan yatırımlardan elde edilen kârların hemen tamamı, yatırımcılar tarafından kendi ülkelerine transfer ediliyordu. Örneğin: İngilizler'in kurduğu İzmir-Aydın Demiryolu Kampanyası 1864-1913 yılları arasında kendi ülkesine 11 milyon kâr transferi yapmıştır. Oysa aynı dönemde, İngilizler'in Osmanlı sınırları içinde yaptıkları yatırımların tutarının -devlet borçları da dahil- 25 milyon Sterlin olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyimle İngiltere, Osmanlı'da yaptığı bütün yatırımların %44'ünü bu şirket aracılığıyla geri almış bulunuyordu³⁵. Bir

33 Parvus Efendi: *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, çev: Muammer Sencer, İstanbul, 1977, s.34.

34 Enver Ziya Karal: *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara, 1983, s.428.

35 Orhan Kurmuş: *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara, 1982, s.56.

başka İngiliz şirketi “Oriental Carpet Manufactures Ltd.” adındaki halı şirketi de, Batı Anadolu’da 17 adet halı fabrikası açmıştı ve ortalama bir tahminle bu şirketin üretimi, 1913’te Türkiye’deki halı üretiminin %75’ini gerçekleştiriyordu³⁶.

İkinci Meşrutiyet’ten sonra da durum değişmiş değildi. 1910 yılında toplam 5 milyar 711 milyon kuruş tutan yabancı sermaye yatırımlarının yıllık gelirlerinin tümü dışarıya transfer edilmekte idi. Dış ticaret açığı, borç faizi ve kârların gayri safi millî hasıla içindeki oranı %14.8’e ulaşmıştı. Yabancı sermayenin en çok ilgilendiği yatırım alanı demiryolları idi. Bu oran tüm yabancı yatırımların %58’ini oluşturuyordu³⁷. 1914 yılında ise dış borçların toplamı 153.700.000 Osmanlı Lirası’nı bulmuştu ve bu borçlar devlet gelirlerinin %28.2’sini meydana getiriyordu³⁸.

Öte yandan Batı Anadolu’daki 720 maden ayrıcalığından yalnızca 125’i Osmanlı’ya aitti. Bunlardan geriye kalan 595’i, başta İngiltere olmak üzere, öteki yabancı devletlerin elinde bulunuyordu³⁹. Nitekim 1915 yılında “...22’si devlete ait olan 282 sanayi kuruluşu vardı... Bu sanayi kuruluşlarının %81’i özel kesime; %10.6’sı anonim şirketlere ve %9.6’sı da devlete aitti. Ancak bu kuruluşlardaki sermaye ve emeğin sadece %15’i Türklerde olup, geri kalan %85’i yabancıların ve azınlığın elinde idi”⁴⁰.

Bu koşullar içinde bulunan Osmanlı Devleti’nin, son yıllarındaki durumunu en iyi şekilde açıklayan Atatürk’tür. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde yaptığı konuşmada bu durumu şöyle özetlemektedir.

“Arkadaşlar! Son tevakuf ettiğim nokta da artık Osmanlı Devleti hakikatte ve fiilen mahrumu istiklâl bir hale getirilmişti. Filhakika bir devlet ki, kendi tebaasına vazettiği bir vergiyi ecnebilere vazedemez. Gümrük muamelâtı rusumunu memleketin ihtiyacına göre tanzim etmekten memnudur. Ve bir devlet ki, fazla olarak ecnebilere üzerinde hakkı kazasını tatbikten mahrumdur. Böyle bir devlete bittabi müstakil denilemez. Devletin ve milletin hayatına vukubulan müdahalât yalnız bu kadar değil, daha fazla idi. Doğrudan doğruya milletin ihtiyacı hayatîyesinden olan, meselâ şimendöfer yapmak için, meselâ fabrika yapmak için, meselâ her şey yapmak için devlet serbest değildi. Behemahal müdahale vardı. Binaenaleyh hayatını teminden menettirilen bir devlet müstakil olabilir mi? Arzettiğim gibi hakikatte devlet istiklâlini çoktan kaybetmişti ve Osmanlı ülkesi ecnebilere serbest müstameresinden başka bir şey değildi. Ve Osmanlı halkı içindeki Türk Milleti de tamamen esir bir vaziyete getirilmişti”⁴¹.

36 a.g.e., s.106.

37 Yüksel Ülken: *Atatürk ve İktisat*, Ankara 1981, s.81.

38 a.g.e., s.81.

39 Tevfik Çavdar: *Millî Mücadele Başlıklarla Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umûmiye*, İstanbul, 1971, s.42.

40 Ülken, a.g.e., s.79

41 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, 2. Baskı, Ankara, 1959, s.104.

Kısaca söylemek gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce, Osmanlı Devleti siyasal bir istikrar içinde olmadığı gibi, ekonomik bakımdan da bütünüyle bağımsızlığını koruyamamış, batılı emperyalistlerin bir yarı sömürgesi haline getirilmişti. Başka bir deyişle, mevcut ekonomik ve siyasal düzen millî bir nitelik taşııyordu. Atatürk'ün de belirttiği gibi, "millî bir devir yaşamıyorduk"⁴².

B- (1920-1930) Yılları Arasındaki Ekonomik Durum ve Bu Dönemdeki Uygulamalar

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 18 Kasım 1920 tarihinde yayınladığı bir bildiriye amaçlarını şöyle açıklamıştı:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir... Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın ötedenberi maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilat ile kaldırarak, yerine refah ve saadet ikame etmeyi başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh toprak, maarif, adliye, maliye, iktisad ve evkâf işlerinde ve diğer mesailde içtimaî uhuvvet ve teâvünü hâkim kılarak, halkın ihtiyacatına göre teceddüdat ve tesisat vücuda getirmeye çalışacaktır"⁴³. Bu görüşlerden de anlaşılacağı gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnızca siyasi otoriteyi değiştirmek ve Kurtuluş Savaşı'nı yönetmek amacıyla değil, fakat aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sorunlarla uğraşmak ve bunları çözüme bağlamak için toplanmıştı. Millî Mücadele dönemindeki uygulamalar, bu doğrultuda yapılan çalışmaların en güzel örnekleri arasındadır.

Atatürk 1 Mart 1922 tarihinde, TBMM'nin 3. toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada ise; Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında içine düştüğü olumsuzlukları özetleyerek, "Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de kapitülasyon zincirleriyle bağladı.. Bütün şubat-ı iktisadiyemize bu sayede hâkim-i mutlak olmuşlardı"⁴⁴, diye bir sonuca varmaktaydı. Atatürk, aynı konuşmasında, ekonomik görüşlerini açıklarken de, "Siyaset-i iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafii umûmiyi doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadiyeyi kudret-i maliye ve fennyemizin müsadesi nisbetinde devletleştirmektir. Ezcümle; topraklarımızın altında metrük duran maden hazinelerini az zamanda işleterek, milletimizin menfaatine küşade bulundurabilmek de ancak bu sayede kâbildir"⁴⁵ diyordu. Daha sonraki dönemlerde, bu görüşlere uygun olarak, yabancıların ellerinde bulunan birçok şirket ve kuruluş satın alınarak devletleştirilecektir. Bunun yanısıra, devlet eliyle kamu ya-

42 a.g.e., s.105.

43 Askeri Tarih Vesikaları Dergisi, Sayı: 55, Mart 1966, Belge no: 1265.

44 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I, Ankara, 1961, s.226.

45 a.g.e., s.226.

rarını gerektiren konularda yatırım yapılmasına çalışılacaktır. Bu çalışmalar, ulusal nitelikli bir ekonomik yapının oluşturulması için zorunlu görünüyordu.

Bu nedenle, daha Lozan Antlaşması imzalanmadan ve Cumhuriyet ilan edilmeden önce, İzmir'de bir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen bu kongrenin açılışını bizzat Atatürk yapmıştır. Kongreye katılan 1135 delegenin yüz kadarı milletvekili idi. Bu kongrede a. Çiftçi, b. Amele, c. Sanayii, d. Tüccar olmak üzere dört grup temsil edilmiş ve bu grupların istekleri birer rapor halinde TBMM'ne sunulmuştur⁴⁶. Bu isteklerin kısa bir süre sonra uygulamaya konulması dikkati çekmektedir. Örneğin; çiftçi grubunun isteklerine uygun olarak Aşar vergisi kaldırılmış, Rejî örgütü satın alınmış, tütün ekim ve ticareti serbest bırakılmıştır. Sanayi grubu temsilcilerinin isteklerine uygun olarak da, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre; sanayi alanında yatırım yapmak isteyenlere geniş haklar tanınmıştır. Böylelikle daha önce sözünü ettiğimiz millî nitelikte olmayan ticaret ve sanayi burjuvazisi yerine, millî bir ticaret ve sanayi burjuvazisi yaratılmak istenmiştir. İşçi ve tüccar gruplarının isteklerinden bir bölümü de zamanla gerçekleştirilmiştir.

1920-1930 yılları arası ekonomik bakımdan incelenirse, bu dönem için tam bir "liberal dönem" deyimini kullanmak oldukça zordur. Çünkü bu yıllarda devletçiliğin ağır basmamasına karşın, millîleştirme çabaları dikkati çekmektedir. Örneğin bu dönemde; İspirto ve alkollü İçkiler Tekeli (1926), Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umûmiyesi (1927), gibi devletleştirmelerin yanısıra; 1924'te Ziraat Bankası her türlü bankacılık işlerini yapmaya yetkili kılınmış, İktisat Vekâleti kurulmuş, Gümrük Tarife Kanunu yürürlüğe girmiş (1929), Türk Parasını Koruma Kanunu ve Merkez Bankası Kanunu kabul edilmiş (1930), yurtiçi ve yurtdışına satılacak malların denetim görevini hükümete veren "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabe ve Korunması Hakkında Kanun" (1930), çıkarılmıştır. Ayrıca 1927'de Âli İktisat Meclisi adı ile kurulan ve altı ayda bir toplanan bu meclisin görevi; "Hükümetçe hazırlanacak iktisadî kanun ve yönetmeliklere ait görüş bildirmek, iktisadî ihtiyaçları araştırmak, çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek, Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak, iktisadî mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli öneriler halinde hükümete sunmaktır"⁴⁷. Bu örneklerden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi, devlet bu dönemde liberalizmin "bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler" siyaseti ile bağdaşmayan bir uygulama içine girmiş bulunuyordu.

İkinci Sanayi Kongresi'nin hemen arkasından hükümetin hazırladığı 21 Mayıs 1930 tarihli "İktisadî programın" TBMM'ne sunulması, "politi-

46 A. Gündüz Ökçün: *Türkiye İktisat Kongresi, 1923, Ankara, 1981.*

47 Ülken, *a.g.e.*, s.93.

ka değişikliğinin somutlaşan ilk göstergesi sayılabilir. Meclise sunulan iktisadî programın girişinde, devletin ekonomiye müdahale etmesi, ekonomi düzenleyici rolünü yüklenmesi açık olarak belirtilmekteydi⁴⁸.

C. Türkiye’de Devletçiliğe Geçilmesinde Etkili Olan Başlıca Nedenler:

Batı’da “Etatizm” olarak bilinen bu kavramı ilk defa ondokuzuncu yüzyılın sonunda İsviçreli bilim adamı Numo Droz kullanmıştır⁴⁹. Batı’da Etatizm (devletçilik) uygulaması, liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Liberalizm döneminde, “İşçi sınıfının güçlenmesi sömürgelede başkaldırımların başlaması ve özellikle büyük sermaye sahiplerinin denetlediği iktidarların, bencillik nedeniyle, ekonomik bunalımlara bir çözüm getirememesinden ötürü gelişmiştir”⁵⁰.

Oysa Devletçiliğin Türkiye’de ortaya çıkış nedenleri ve uygulama biçimi Batı’dakinden büyük farklılıklar göstermektedir. Bu farklı yanlarını kısaca açıklamak gerekirse:

1. (1929-1932) Dünya ekonomik buhranı ve bu buhranın Türkiye’ye etkileri: Bunalımdan özellikle liberal ekonomik sistemi uygulayan devletlerin (başta ABD olmak üzere) olumsuz yönde etkilenmiş olmaları, Türk yöneticilerde “az gelişmiş bir ülkenin serbest bir ekonomik politika” ile kalkınamayacağı düşüncesini yaratmıştır. Başka bir deyimle, yöneticilerin “serbest pazar ekonomisine duydukları güven” sarsılmıştır⁵¹.

2. Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun uygulamada başarısız olması: İzmir İktisat Kongresi’nde Sanayi Grubu’nun isteği doğrultusunda, 28.5.1927 tarih ve 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış ve bu kanunla, sanayi alanında yatırım yapacak olanlara geniş ayrıcalıklar getirilmişti⁵². Ancak bu kanun istenilen başarıyı sağlayamadı. Hatta “Bir çok alanlarda, özellikle dış ticaret, madencilik, armatörlük gibi faaliyet kollarında, özel teşebbüsün kısa dönemli kârlar uğruna uzun dönemli kamu çıkarlarını pervasızca çiğnediği gözleniyordu”⁵³.

3. Atatürk’ün 1930 Ekim’i ile 1931 Mart’ı arasında yaptığı yurt gezisinin etkileri: Atatürk bu yurt gezisinde, hemen hemen yurdun her köşesine giderek, incelemelerde bulunmuştur. Yurt işğalden kurtarılmıştı, fakat eskidenberi devam eden sefalet henüz giderilememişti. Gezi sırasında; Kayseri, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun,

48 a.g.e., s.94.

49 Yalçın Doğan: “Kemalizm’in Ekonomi Politikası”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1980.

50 Enver Ziya Karal: *Atatürk ve Devrim*, Ankara, 1980, s.151.

51 William M. Hale: “Devletçiliğin Deęerlendirilmesi: Kaynakları Amaçları”, *Bildiriler ve Tartışmalar (17-22 Mayıs 1981)*, Ankara, 1984, s.679-699.

52 Korkut Boratav: *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, 1974, s.121-122.

53 a.g.e., s.137-138.

Trabzon, Bursa, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Muğla, Antalya, Mersin, Malatya, Adana, Konya, Afyon illerine gidilmişti. Gezi için bu illerin seçilmiş olması yalnızca ulaşım kolaylığından ileri gelmiyordu. Bu iller, ulaşım kolaylığından dolayı serbest ticarete açılabilme imkânı bulabilen ve bu yüzden de, dünya ekonomik buhranından en çok etkilenen illerdi⁵⁴. Atatürk'ün bu gezi sırasında, uğradığı Samsun'da, “bir inzibat kordonu altında şehre girmesi” Büyük Önder'i çok üzmüştü⁵⁵.

Atatürk, bu üzüntüsünü Genel Sekreteri'ne şu sözleriyle anlatmak istemişti:

“Bunahıyorum çocuk, büyük ıstırap içinde bunahıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, mânevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu...”⁵⁶.

Devletin bu sefalete seyirci kalması, ileride sosyal bunalımların gide-rek artmasına ve ulusal birliğin bozulmasına yolaçabilirdi. Kısacası; devlet vakit geçirmeksizin ekonomiye müdahale ederek, bu durumu iyileştirmek amacıyla, önlemler almalıydı. Atatürk bu zorunluluğu, 27 Ocak 1931'de İzmir'de yaptığı konuşmada şöyle dile getirdi:

“Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber, iktisadî nokta-i nazardan devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan Cumhuriyet hükümetinin her nokta-i nazardan vatandaşların hayatıyla, istikbâliyle ve refahıyla alâkadar olması tabiidir. Halkımız tab'an devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimiz tabayi ile fırkamızın programında tamamiyle bir mutabakat vardır”⁵⁷.

Nitekim bu tarihten sonra devletçilik görüşü, CHP'nin programında da yer alarak, uygulanmaya konulacaktı.

4. Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile ekonomik bağımsızlığını kazanması ve kapitülasyonların kaldırılması sonucunda, yabancı sermayenin ülkeden çekilmesiyle meydana gelen boşluk:

Osmanlı döneminde kapitülasyonların yabancılara tanıdığı geniş haklardan yararlanabilmek için yapılan yatırımların, kapitülasyonların

54 İlhan Tekeli-Selim İlkin: *1929 Ekonomik Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983, s.200.

55 Ahmet Hamdi Başar: *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul 1945, s.36.

56 Şevket Süreyya Aydemir: *İkinci Adam*, Cilt: I, İstanbul, 1966, s.379.

57 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, s. 262.

kaldırılmasıyla beraber büyük bir hızla azaldığını görüyoruz. Gerçekten de 1923 yılında yabancı sermaye tutarı 142 milyon Sterlin iken; 1933 yılına doğru, %82 oranında azalarak, 26 milyona düşmüştür. Buna 1923 yılındaki 63 milyon liralık Osmanlı'dan kalma borç tutarı dahil değildir⁵⁸. Ayrıca bu dönemde, demiryolu, bankacılık, ticaret, imalât, madencilik, su, elektrik ve gaz gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren toplam 94 yabancı sermayeli şirketten 22'si satın alınmış, ya da millileştirilmiştir⁵⁹.

Yabancı sermayeden boşalan yerin yerli sermaye birikimi yokluğu ve olanların da isteksizliği yüzünden doldurulamamasından dolayı, devlet bizzat yatırım yapmak zorunda kalacaktır.

5. Türkiye'nin kısa zamanda sanayileşmesini sağlamak ve büyük toplulukların yaşam düzeyini yükseltmek amacı:

Böyle bir yöntem sayesinde halk daha memnun edilebilecek ve siyasî rejim de güvence altına alınmış olacaktır. Atatürk'e göre:

"Millî servetin dağıtımında daha mükemmel bir adalet ve emek sarfedenlerin daha yüksek refahı, millî birliğin korunması için şarttır. Bu şartı daima gözönünde tutmak millî birliğin mümessili olan devletin mühim vazifesidir"⁶⁰.

Daha önceki bölümde liberalizmi anlatırken değindiğimiz gibi, en yüksek kişisel çıkarın sağlanmasına çalışmak için devlet özel keşime her türlü serbestliği tanımamıştır. Hükümetin ileri gelen üyeleri bu noktada görüş birliği içinde olmuşlardır. Başbakan İsmet Paşa, "Biz iktisatta devletçiliği, gelişmek için de yeni düzeni kurmak için de, verimli ve olumlu, en etkili araç sayıyoruz" derken; İktisat Bakanı Celâl Bayar da, "Ülkenin sanayileşmesini ve ulusun muhtaç olduğu refahı bazı özel kuruluşların dayandığı sermayeye bırakmak gerekirse, en az ikiyüz yıl daha bekleme devresi geçirmeliğimiz gerekir."⁶¹ diyerek, devletçi görüşü savunuyorlardı. Yukarıda saydığımız nedenlerden de kolayca anlaşılacağı gibi, Türkiye'de devletçilik bir zorunluluk sonucu uygulamaya konulmuştur.

Türkiye'de Devletçiliğin tanımı ilk defa 1930 yılında basımı yapılan "Vatandaş İçin Medenî Bilgiler" kitabında yer almıştır. Bu tanıma göre;

"..... Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenlerin, demokrasi esastan ayrılmamakla beraber (mutedil devletçilik) prensibine uygun yürümelere bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur. Bizim takibini uygun gördüğümüz (mutedil devletçilik) prensibi;

58 Rozaliyev, Y.N.: *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri*, 1923-1960, İstanbul, 1978, Nakleden: Ülken, a.g.e., s.271.

59 Ülken, a.g.e., s.269.

60 Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1981, s.106.

61 Ülken, a.g.e., s.34.

bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden Sosyalizm prensibine müstenit Kollektivizm yahut Komünizm gibi husûsi ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir.”⁶²

“Bizim takibettiğimiz devletçilik, ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umûmi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- devleti fiilen alâkadar etmektedir.”⁶³ Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, “mutedil devletçilik” yerine yalnızca “devletçilik” deyimini kullanılmıştır. Devletçilik ilkesi, 1931 yılında Parti programında yer almış ve 1935'te bu ilke için şöyle bir yorum yapılmıştır:

*“Ulusal tarihimizin zorunluluklarına, ülkeyi hızla kalkındırmak gereksinmesine ve ulusumuzun yaşama koşullarının toplumsal adalet ve toplumsal güven içinde yükseltilmesi gereğine dayanan bir iktisat ve toplum ilkesidir”*⁶⁴.

Bu yorumda Parti'nin “sosyal devlet” anlayışının açıklanması bakımından da önemlidir. Başka bir deyimle, CHP'nin ekonomik alanda liberalizmi benimsemediğini gösteren bir yorumdur.

D. Türkiye’de Devletçilik Uygulamasının Sonuçları:

Türkiye’de plânlı bir devletçilik uygulamasına geçilmesi, Mayıs 1934'te I. Beş Yıllık Sanayi Plânı ile başlamıştır. Bu plân dünyada “az gelişmiş bir ülkede uygulanan ilk plân” niteliğini taşır⁶⁵. Dünyada ilk defa plânlı sanayileşme girişiminde bulunan devlet Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği idi. SSCB’de Orlof başkanlığında kurulun hazırladığı bir plân, 1928 yılında yürürlüğe konmuştu. Daha sonra 1932 yılında Türkiye’ye davet edilen Orlof’un başkanlığındaki kuruldan, “Türkiye’nin sanayileşmesi için tanzim edilecek program...”⁶⁶ hakkında bir rapor hazırlaması istenmiştir. Bu kurulun hazırladığı “*Sınai Tesisat ve İşletme Raporu*” İktisat Bakanlığı tarafından incelenerek benimsenmiş⁶⁷ ve bu rapora Bakanlık tarafından hazırlanan “*İktisat Vekâleti Teşkilâtına İlâveler*” adındaki bir başka rapor da eklenerek, Başbakanlığa sunulmuştur. Bakanlar Kurulu tarafından 16 Aralık 1933'te görüşülmeye başlanan bu rapor, 17 Nisan 1934 tarihinde I. Beş Yıllık Sanayi Plânı adı ile kabul edilerek, uygulanmak üzere Sümerbank’a bildirilmiştir⁶⁸.

62 Afetinan, a.g.e., s.449.

63 a.g.e., s.49.

64 Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, Cilt: 2, Ankara, 1965, s. 497; Ülken, a.g.e., s. 34.

65 Ülken, a.g.e., s.230.

66 Bilsay Kuruç: *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, Ankara,, 1963, s.25.

67 a.g.e., s.19.

68 Boratav, a.g.e., s.155.

I. Beş Yıllık Sanayi Plânı 15 üretim kolunun 1932 yılına kadar gelen bir geçmişini incelemekte, bu sanayi kollarında karşılaşılan sorunları ve 1938 yılına kadar kurulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleriyle, kuruluş yerlerini belirlemekte idi. Plânın son bölümünde ise, “Jeoloji Enstitüsü” ve “Mesleki Eğitim” konularına yer veriliyordu. Bu plâna göre yirmi fabrika kurulması öngörülmüştü. I. Beş Yıllık Sanayi Plânı içinde yer verilen sanayi dalları ise şunlardı:

1. Kimya sanayi

- a. Suni ipek (Gemlik),
- b. Somikok (Zonguldak),
- c. Gülyacağı (Isparta),
- d. Hamızı kibrit (İzmit),
- e. Süper Fosfat (İzmit),
- f. Klor ve Sudkostik (İzmit).

2. Toprak Sanayi

- a. Seramik (Kütahya),
- b. Çimento
- c. Cam ve şişe (Paşabahçe-İstanbul),

3. Demir Sanayi (Karabük)

4. Kağıt ve Selüloz sanayi (İzmit),

5. Kükürt sanayi (Keçiborlu),

6. Süngercilik (Bodrum),

7. Pamuklu Mensucat sanayi (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya’da iplik-dokuma, Iğdır’da iplik)

8. Kamgarn sanayi “Merinos” (Bursa),

9. Kendir sanayi (Kastamonu),⁶⁹.

I. Beş Yıllık Sanayi Plânı kağıt üzerinde kalmamış ve uygulamada başarılı olmuştur. Plân dikkatle incelenirse ülkemiz, kurulan sanayi dallarının hammaddelerine sahiptir. Bu Plânla üretimine başlanan sanayi ürünleri ithal ediliyordu. Bu ithalat toplam ithalâtımızın yaklaşık %50’sini oluşturuyordu. Öte yandan bu plân, bölgelerarası dengesizlikleri gidermeye yöneliktir. Yatırımlar belli bir coğrafi alanda toplanmamış, tersine çeşitli yerlere dağıtılmıştır. Plânda, toplam yatırım tutarının 44 milyon TL olarak düşünülmesine karşın, uygulamada yatırımların tutarı 100 milyon TL’yi aşmıştır. Bu yatırımlardan en büyük pay %36 ile Dokuma Sanayiine, %23 Demir Sanayiine ayrılmış, yeterli gelişme sağlanan alanlara

69 A. Afetinan: *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Plânı 1933*, Ankara, 1972, s.15.

-örneğin şeker sanayiine- yatırım yapılmamıştır. Plânın uygulanmaya başlanmasıyla beraber yılda ortalama 75 milyon TL'lık bir üretim elde edilmeye başlanmıştır. Bu rakam o yıllardaki toplam ithalâtımızın %43'ü dolayındadır. Bu plânın 41.6 milyonluk bölümünü 1933'te kurulan Sümerbank karşılamıştır⁷⁰. Geri kalan %5 oranında bir bölüm, İş Bankası tarafından karşılanmıştır. Daha sonraki yatırımların “dörtte biri SSCB’nden, bu ülkeye borçlanılarak getirilecek tesislerle ve diğer Sovyet kredileriyle gerçekleştirilmiştir”⁷¹.

Plânlı sanayileşme sonucunda; 1939 yıllarına gelindiğinde artık Türkiye'nin şeker, çimento, kereste, kauçuk, deri alanlarında tam olarak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma geldiğini görüyoruz. Ayrıca kendi ihtiyaçlarını pamuklu kumaşlarda %43, yünlülerde %83, kağıt ve mukavvada %32, kükürtte %70, cam eşyada %63 oranında karşılayabilmesi önemli bir başarıdır. Bütün bunlara ek olarak Türkiye artık bu dönemde bakır ithal etmediği gibi, krom da da ihracatçı duruma geçerek, dünyada Güney Rodezya'dan sonra ikinci sırayı almıştır⁷².

Plânlı dönemde, bütçede bir denge, hatta fazlalık gözlenmektedir. Örneğin: 1936 yılı bütçesi, 1935 yılı ödemelerine göre, 22 milyon TL'lık bir fazlalık vermiştir. İhracat-İthalât bilançomuz ise, 1938 yılı hariç (bu yıl 5 milyonluk bir açık var), fazlalık vermeye başlamıştır. Oysa bu dönemde 1929 yılında ödenmesine başlanan Osmanlı'dan kalma dış borçlar, ihracat gelirimizin %10'unu, devlet bütçesinin de %8'ini alıp götürüyordu. Bütün bunlara karşın millî gelir de, %4-6 arasında değişen bir artış sağlanabilmiştir⁷³.

Devletçilik uygulaması dönemindeki öteki gelişmeleri kısaca belirtmek gerekirse;

Sanayi kesiminin Gayri Safi Millî Hasıla içindeki yeri; 1923'te %13.2'den, 1940 yılında %18.9'a çıkmıştır. Bu dönemde toplam yatırımların %30'luk bir bölümü sanayiye ayrılmıştır. Yıllık 27 milyonluk sanayi yatırımlarının 19 milyonu kamuya, 8 milyonu ise özel kesime aittir. Sanayide toplam üretim değeri 1932'de 137.932.000 TL iken, 1939'da 331.287.000 TL olmuştur. Yaklaşık %100'lük bir artış belirten bu yükselme yanında, kamu kuruluşları da %260 oranında artarak, sayıca 31'den 111'e çıkmıştır. 1932'de sabit sermayenin %60 olmasına karşın, bunun 1939'da %147'ye yükseldiği görülmektedir. Aynı dönemde firma başına beygir gücü de büyük artış göstermiştir. Örneğin: firma başına düşen beygir gücü 1927'de 57, 1932'de 79 iken, bu 1939'da 309'a yükselmiştir. 1924-1939 arasındaki bütçelerden de -1924 hariç- 11'i denk, 3'ü ise fazlalık vermiştir⁷⁴.

70 Ülken, *a.g.e.*, s. 105-107.

71 Boratav, *a.g.e.*, s.155.

72 Ülken, *a.g.e.*, s.273-274.

73 *a.g.e.*, s.274.

74 *a.g.e.*, s.41.

Türkiye'de 1930 sonrası Devletçilik uygulamalarının en güzel örnekleri arasında Sümerbank, Etibank ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi gibi önemli Kamu Kuruluşlarını sayabiliriz. Bu devrede kurulan KİT'lerin amacı; toplumun bütün çoğunluğunun ihtiyaçlarını ucuz ve yeterli bir düzeyde üretmekten ibarettir. Bu kuruluşlar sayesinde devletin aşırı kârlar elde etmesi temel amaç olarak görülmemiştir.

3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı Sümerbank Kanunu, Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nı bir çatı altında toplamıştır. Bu gelişme Türkiye Sanayii ve Maadin Bankası'na dönüş yasası olarak görülebilir⁷⁵.

I. Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın başarılı olması üzerine, 1936 yılında II. Beş Yıllık Sanayi Plânı hazırlanmıştır. II. Plân, I. Plâna göre daha geniş kapsamlıdır. İkinci plân, ihracata yönelmeyi öngörmekte, yatırım ve ara mallarına öncelik tanımakta ve alt yapı çalışmalarına önem vermekte idi⁷⁶. Ancak uygulama yılları içinde İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması bu plânın uygulamasını geniş ölçüde aksatmıştır.

E. Atatürk'ün Ekonomik Görüşlerinin Temel Nitelikleri

Atatürk'ün ekonomik görüşleri ve uygulamaları Devletçilik İlkesi adı ile önce 1931 yılında CHP'nin programına alınmış ve daha sonra 1937'de de Anayasamızın 2. maddesinde kabul edilmiştir. Bu görüşlerin temel niteliklerini kısaca incelemek gerekirse:

a. Devletçilik, Sosyalizm ve Liberalizm'den farklı bir görüşe dayanmaktadır. Bu konuda Atatürk şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

“Türkiye'nin takibettiği devletçilik sistemi, 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyelerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir.

Devletçiliğin bizce manası şudur:

Fertlerin husûsi teşebbüslerini ve şahsî faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılamadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve husûsi teşebbüslerle yapılamamış olanları bir an evvel yapmak istedi ve

75 İlhan Tekeli-Selim İkin: *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982, s.177.

76 Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Plânı*, s.8.

görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takibettiğimiz yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir.”⁷⁷ Atatürk’ün yukarıdaki sözleri bile, kendi görüşlerinin Sosyalizm ve Liberalizm’den farklı olduğunu kanıtlamak için yeterlidir. Atatürk yine kendi deyimiyile, “...Yalnız başına fert ve fertlerden mücerret bir devlet düşünmüyoruz. Devlet, fertlerin teşkil ettiği millî cemaatin göze görünen şeklidir.”⁷⁸ demekle, insanı toplumdan ve toplumu da insandan ayrı düşünmediğini ortaya koymaktadır. Atatürk’e göre insan; toplumu oluşturan en önemli ögedir; “İşte bu içtimaî insanın iki türlü menfaati vardır. Bu menfaatlerden bir kısmı şahsîdir, diğer bir kısmı müşterektir. Cemiyetin hayatını muhafaza eden, bu müşterek menfaatlerdir...”⁷⁹ diyerek, bir toplumun devamında “ortak çıkarların” önemini vurgulamaktadır.

Atatürk’e göre; ortak çıkarları gözetmek devletin önemli görevleri arasındadır. O’na göre; “Husûsi menfaat, ekseriya, umumî menfaatle tezat-halindedir. Bir de, husûsi menfaatler, en nihayet rekabete istinat eder. Halbuki, yalnız bununla iktisadî nizam tesis olunamaz. Bu zanda bulunanlar kendilerini, bir serap karşısında, aldatılmağa terkedenerlerdir”⁸⁰ diyerek, liberalist ekonomiyi eleştirmektedir.

b. Atatürk’e göre, toplumsal refahın ve sosyal adaletin yaygınlaştırılmasında devlet önemli bir denge ögesidir. Kendi deyimiyile, “Umûmi menfaate hizmet eden umûmi müesseselerin çoğalması devletin, ehemmiyetle göz önünde tutacağı bir meseledir. Bu sayede sırf menfaatperest faaliyetler sınırlandırılır. Bu hal, vatandaşlar arasında ahlâkî tesianüdü gelişmesine yardım eden önemli bir etkendir”⁸¹. Atatürk’e göre; “Devletçilik, bilhassa sosyal, ahlâksal ve ulusaldır”⁸².

Ergun Özbudun’a göre; “Atatürkçü devletçilik, güçlü ve çağdaş bir devlet meydana getirme temel amacının bir aracı olduğu kadar, halkçılık ilkesinin de zorunlu bir tamamlayıcısıdır. Gerçekten, halkçılık ilkesinin gereği olarak sınıf mücadelesinin önlenmesi, sosyal barışın sürdürülmesi, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin gerçekleştirilmesi, devletin sosyal ve ekonomik hayattaki rolünü aşgariye indiren bir anlayışla mümkün değildir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi, devletin ekonomi alanında en azından düzenleyici ve denetleyici bir rol oynamasını gerektirir”⁸³.

Bu anlayışa uygun olarak, ekonomik eşitlik öngörülmemekle beraber, kamu yararını önde tutan kurumlara ağırlık verilmesi sonucunda; “Kamu İktisadi Teşebbüsleri” (KİT’ler) kurulmuştur.

77 Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, s.106.

78 Afetinan, *Medenî Bilgiler*, s.48.

79 a.g.e., s.48.

80 a.g.e., s.46.

81 a.g.e., s.48.

82 Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, s.106.

83 Ergun Özbudun: “Atatürk ve Devlet Hayatı”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, II, Atatürkçülük, Ankara, 1986, s.70.

c. Yabancı sermayeye bütünüyle karşı çıkmamakla beraber, ekonomik bağımsızlığı tehlikeye düşürecek her türlü girişimden kaçınılmıştır. Atatürk, Tanzimat sonrasında olduğu gibi, devlet ve hükümetin yabancı sermayenin "Jandarmalığını" yapmasına ve ülkenin "esirler ülkesi" yapılmasına⁸⁴ karşı olduğunu her fırsatta belirtmiştir. Hele Kapitülasyonlar verilmesine kesinlikle karşı çıkarak, "Maddeten, fiilen, kanla kaldırılmış olan kapitülasyonların bir daha dirilmemek üzere ademe gömülmesini temin etmek..." zorunluluğuna dikkati çekmektedir⁸⁵. Çünkü Atatürk'e göre; tam bağımsızlık denince ilk akla gelen konulardan birisi, "iktisadî bağımsızlıktır". Yine kendi deyişiyle, "İstiklâliyetin tamamı ise, ancak istiklâl-i malî ile mümkündür. Bir devletin maliyesi istiklâlden mahrum olunca, o devletin bütün şubat-ı hayatiyesinde istiklâl mefluttur. Çünkü her uzvu devlet ancak kuvve-i maliye ile yaşar"⁸⁶.

Bu düşüncelerin bir gereği olarak, Atatürk döneminde ulusal bağımsızlığa gölge düşüreceği kaygısı ile aşırı borçlanma ve yabancı sermayeye karşı ödün politikası izlenmemiştir.

d. Açık bir rejim niteliklerini göstermektedir. Ulusal nitelikteki özel girişimlere önemli fırsatlar yaratılmıştır. Bu girişimlerin ekonomik özgürlükleri olabildiğince geniş tutulmuştur. Devletçilik anlayışı belirtilirken, "Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla beraber "devletçilik" prensibine uygun yürümeleri..." öngörülmüştür⁸⁷. Başka bir deyişle, yeni Türkiye Cumhuriyeti düzeni; "Kişi ve toplum refahını sağlarken, kişiye kişiliğini kazandıran açık bir rejimi (demokrasi) hedeflemiş ve buna yönelmiştir, yani iktisadî güvenlik ile özgürlük arasında bir seçim yapmamış, ikisini de birlikte amaçlamıştır"⁸⁸.

e. Eklektik (seçmeci)dir. "Kamu ve özel kesim ekonomik kalkınma hareketinde birlikte yer almalı, kamu veya özel kesim ekonominin tümüne egemen olmamalıdır"⁸⁹.

f. Ekonomi, pazar ekonomisinin kurallarına göre işletilmeli; pazarları denetlerken, yönlendirirken ve doğrudan endüstri ve ticaret işleri yaparken Devlet, pazar ekonomisinin kurallarına uymalıdır. Ancak "Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz; bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir"⁹⁰. Bir başka deyişle, kamu yararı gerektiriyorsa, devlet piyasalara karışabilir.

g. Devlet temel alt-yapı yatırımlarını bizzat yapmalıdır. Bunların özel sektöre bırakılmasının çeşitli sakıncaları vardır. Bir kere özel sektör

84 Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, s.110.

85 a.g.e., s.109.

86 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I, s.228.

87 Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.49.

88 Ülken, a.g.e., s.68.

89 a.g.e., s.75.

90 Mustafa A. Aysan: "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", *Atatürk Yolu*, İstanbul, 1981, s.67-104.

kamu çıkarını ön plânda tutmayacağı için; devlet bu işleri üstlenmelidir. Özel sektör bir yatırım yaparken, ulaşım, haberleşme, pazar olanakları, hammadde kaynaklarının yakınlığı, iklim koşullarının uygun olması gibi pek çok şartı göz önünde tutar. Bütün bu şartların uygun olması ona daha fazla kâr sağlayacaktır. Oysa devlet yatırım yaparken sosyal adaleti, işsizliği, coğrafi dengeyi daha önemli görmek zorundadır. Devletçilik İlkesi'ni göre aşağıda sayılan temel görevler devlet tarafından yapılmalıdır.

1. Memleket içinde, güvenliği ve adaleti kurmak ve sürdürmek, vatandaşların, her türlü özgürlüğünü korumak.

2. Dış siyaseti ve öteki memleketlerle ilişkileri iyi yöneterek, içeride her çeşit koruma güçlerini hazır tutarak, milletin bağımsızlığını korumak.

3. Yollar, demiryolları vb. gibi bayındırlık işlerini yapmak,

4. Eğitim-kültür işleri,

5. Sağlık işleri,

6. Toplumsal yardımlaşma işleri,

7. Ziraat, ticaret, zanaate ait iktisadî işler⁹¹.

h. Kemalist Ekonomik Model dörtlü bir denge üzerine kurulmuştur.

1. Devlet Bütçesi dengesi,

2. Kaynak harcamaları dengesi,

3. Dış ödemeler dengesi,

4. Devlet işletmesi-Özel işletme dengesi⁹².

1. Devletçilikte, ekonomiye dengeli bir müdahale anlayışı egemendir.

Bu “Müdahalecilik aşırı liberalizmin doğurduğu sonuçları, kuvvetlere karşı zayıfları koruyarak, toplumsal dengeyi sağlar ve düzeltmeye çalışır. Bu tür müdahalecilik, sosyal adaleti sağlamaya yöneliktir”⁹³. Atatürk'e göre; “Devletin siyasî ve fikrî hususlarda olduğu gibi, bazı iktisadî işlerde nâzımlığını kabul etmek..”⁹⁴ uygun görülmelidir.

91 Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.44-45.

92 Aysan, *a.g.m.*

93 Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Devletçilik*, Ankara, 1981, s.14.

94 Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.47.

i. Özel girişime karşı olmak bir yana, bu girişimleri özendirici önlemler almak devletin görevleri arasındadır. Devletçilikte "Demokrasi anlayışının zorunlu bir gereği olarak" özel girişime yer verilmiştir. Çünkü ekonomik özgürlüğün ortadan kaldırıldığı bir ortamda gerçek anlamda demokrasiden söz edilemezdi. Ancak bu özgürlük anlayışının başkalarının özgürlüğüne zarar verecek düzeye gelmesi de hoşgörüle karşılanamaz. Kısacası, siyasi çoğunluğun rejimi demek olan demokratik yönetimlerde, bu çoğunluğun ekonomik çıkarları da devlet tarafından korunmalı ancak özel girişime de yer verilmeli idi.

j. Devletçilikte, plân önde tutulmuştur. Ancak plân sosyalist uygulamadaki gibi, "emredici ve zorlayıcı" olmayıp, yol gösterici, özendiricidir. Atatürk, "Devletçilik prensibinin çok daha gelişerek devletin plânlı, makineleşmiş bir endüstriye yer vermesi"⁹⁵, üzerinde önemle durmuştur.

k. Devletçilik katı bir doktrin olarak benimsenmemiştir. Atatürk'e göre; "Bu koyduğumuz prensipler bugünün icaplarına göre milletimizin medeniyet yolunda gelişmesi için faydalı bulduklarımızdır. Ancak sosyal bünye, sürekli olarak gelişen ve ileri gidişlere yönelmesi zorunlu olan bir durumdadır. İlim ve teknik ise, her an yeniliklere icatlara açıktır"⁹⁶.

Devletçilik İlkesi de bu görüşler ışığında düşünülürse, akılcı, gerçekçi ve pragmatist nitelikler taşımaktadır. Katı kurallar bütünü değildir. Atatürk yine aynı konuda şu görüşlere yer vermektedir: "Toplum durmaz. Ekonomik sorunlar yalnız bugünün sorunu değildir. Bunun gelişmesi ve zamana göre ilerlemesi gerekir. Biz bugün bu durumdayız. Ama bu durumda kalamayız. Onun için her sorunda inkılâpçı olacağız"⁹⁷, diyerek, yenilikleri toplum yaşamı için kaçınılmaz görmektedir. Atatürk'ün bu görüşlerini yorumlayan bir bilim adamımıza göre; 1923-1938 dönemini "Liberal dönem", "Arayış dönemi" ve "Devletçilik" diye alt bölümlere ayırmak uygun değildir. Çünkü Atatürk ve arkadaşları değişmez katı kalıplar içinde olmamıştır. Onlar ülkenin değişen koşullarına bakarak, ulusal çıkarlar yönünden en akılcı ve geçerli yolu bulmaya çalışmışlardır⁹⁸.

F. Atatürk'ün Siyasi Görüşlerine Kısa Bir Bakış:

Bilindiği gibi Fransız Devrimi, Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen kaynakların başında gelmektedir. Daha okul yıllarındayken "J.J. Rousseau'yu bilen ve okuyan Mustafa Kemal için önemli olan, bu Fransız düşünürünün kişi için özgürlükçü, toplumda siyasal rejim olarak da Cumhuriyetçi olması idi."⁹⁹ Bu konuda Fransa'nın eski Başbakanlarından Edouard Herriot'a göre Atatürk, Abdülhamit idaresine karşı, anayasalı bir re-

95 Afetinan, *Devletçilik İlkesi*, s.23.

96 Afetinan: *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1977, s.199.

97 Ülken, *a.g.e.*, s.279

98 Bilsay Kuruç: "Atatürk Döneminde Dünya Ekonomisinde Gelişmeler", *Atatürk Dönemi İktisat Politikası*, İstanbul, 1981, s.27-39.

99 Şerafettin Turan: *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Kitaplar, Düşüncüler*, Ankara, 1982, s.13.

jimin kurulmasını savunan kişilerin başında geliyordu ve, “Voltaire’den ve Rousseau’dan ilham aldığı söylenen Mustafa Kemal ihtilâlcı, Cumhuriyetçi bir ruha sahipti ve saltanat idaresine karşı çıkmada kararlı...”¹⁰⁰ görünüyordu.

Gerçekten de Atatürk 8 Mart 1928 tarihindeki konuşmasında, Fransız İhtilâli’nin öneminden söz ederken;

“Fransa İhtilâli bütün cihana hürriyet fikrini nefhelemiştir ve bu fikrin hâlen esas ve menbaı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri beşeriyet terakki etmiştir. Türk demokrasisi Fransa İhtilâli’nin açtığı yolu takip etmiş, lâkin kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkişaf etmiştir”¹⁰¹, diyerek etkilendiği temel kaynaklardan birini açıklamaktadır.

İyi incelendiği zaman, “Kemalizmin felsefî kökenleri, Osmanlı-İslâm geleneklerinden çok, ışıklar yüzyılına, Fransız Devrimi’ne Pozitivizme ve Solidarizme, 19. yüzyılın bilimci dünya görüşüne uzanmaktadır”¹⁰². Bundan dolayıdır ki, “Atatürk’ün düşüncelerinde ve gerçekleştirdiği Türk Devrimi’nin temellerinde; Akılcılık (Rasyonalizm) ve Olguculuk (Pozitivizm)’un derin izleri bulunmaktadır”¹⁰³. “Hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir.” sözü bile bunun en somut kanıtıdır.

H. Nail Kubalı’ya göre; Teşkilât-ı Esasiye’nin “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır” şeklindeki birinci maddesi, “Teorik olarak J.J. Rousseau’dan, pozitif hukuk kuralı olarak ta 1789 Fransız Büyük Devrimi mevzuatından gelen millî egemenlik prensibinin ta kendisi”dir¹⁰⁴.

Kısaca söylemek gerekirse, Atatürk’ün siyasi düşünceleri, Fransız İhtilâli’nin de kaynağını oluşturan siyasi Liberalizme daha yakın görünmektedir. Atatürk’ün siyasi görüşlerinde dikkati çeken en önemli yanlardan biri de “meşruiyet”tir. Meclisin kurulması öncesinde, “önce ordu sonra meclis” diyenlere karşı çıkarak, “Şimdi her şey meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara, milletin temayüllerine dayanmakla elde edilir”¹⁰⁵ diyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemindeki uygulamalara bakılırsa, bu dönemde de Atatürk’ün “meşruiyete” büyük bir özen gösterdiği anla-

100 *L’Orient, 1934*, s.98 vd. nakleden: H. Nail Kubalı: *Türk Devrim (İnkılâp) Tarihi*, İstanbul, 1973, s.104.

101 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: III, Ankara, 1961, s.81.

102 A. Kazancıgil: “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm” *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, 1986, s.171-188.

103 Turan, *a.g.e.*, s.11.

104 H. Nail Kubalı: *Türk Devrim (İnkılâp) Tarihi*, İstanbul 1973, s.132-133.

105 Tefvik Bryıkhoğlu: “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, *Belleten*, Cilt: XXIV, sayı: 93-96, Ankara, 1960, s.637.

şılmaktadır. Cumhuriyet ilân edildikten sonra sistemin demokrasiye yöneldiğini gösteren sayısız yenilikler ise, Atatürk'ün siyasi eşitlik ve özgürlük anlayışının açık kanıtları arasında sayılabilir. Atatürk'e göre; "Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyeti kurduk. O on yaşını doldururken, demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır"¹⁰⁶. Atatürk'e göre; "Demokrasi, bir içtimaî muavenet veya bir iktisadî teşkilât değildir... Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasîdir; onun hedefi, milletin, idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasî hürriyeti temin etmektir"¹⁰⁷. Maurice Duverger'in de belirttiği gibi, Atatürk'ün öngördüğü demokrasi anlayışı, "...Halkçı ya da sosyal diye nitelendirilen yeni bir demokrasi değil, geleneksel siyasal demokrasidir"¹⁰⁸. Bu demokrasi anlayışını yerleştirmek amacıyla yapılan çoğulcu denemeler de, Atatürk Dönemi'nin totaliter bir anlayışa dayanmadığını açıkça göstermektedir. Bu dönemin tek partisi durumundaki CHP'nin ideolojisinde de böyle bir eğilim göremiyoruz. Yine Duverger'nin deyişiyle, "Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisinde..." ve "Demokrasi savunusunda"dır"¹⁰⁹. Duverger ile bu konuda aynı görüşleri paylaşan Ergun Özbudun da şöyle bir yorumda bulunmaktadır:

"..... Atatürk'ün Türkiye bakımından ideal gördüğü bir takım sıfatlarla sıfatlanmış yeni demokrasi, güdümlü demokrasi, halk demokrasisi vesaire değil, bildiğimiz klasik Batı demokrasisi anlamında siyasî demokrasidir... Atatürk, hürriyetin temel olduğu bu demokrasiyi anlamaktadır... Bir çok Amerikalı bilim adamının da, Kemalist rejimde bir potansiyel demokrasi veya vesayetçi demokrasi niteliğini görmüş olmaları, herhalde bir rastlantı değildir"¹¹⁰.

Bahri Savcı'ya göre de; "Atatürk demokrasisi; Batılı özde, Türk tarihinin gösterdiği tabii gelişim çizgisi üzerinde, Türk toplumunun özelliklerinden doğan bir ideoloji örgüsü içinde bir demokrasidir; siyasî iktidarı halka dayatması, bu demokrasideki batılı özü teşkil eder... Atatürk demokrasisi, hürriyet hürriyet içindir, hürriyete yönelmiştir. Bu demokrasinin görevi, hürriyeti geliştirmek, gerçekleştirmektir."¹¹¹

Kısaca söylemek gerekirse, Atatürk'ün siyasî rejim anlayışı Batılı toplumların uzun yıllar süren bir aşamanın sonunda vardıkları özgürlükçü

106 Afetinan: *Türkiye Cumhuriyeti Rejimi ve Türk Devrimi*, Ankara, 1977, s.159.

107 Afetinan, *Medeni Bilgiler*, s.31.

108 Maurice Duverger: *Siyasî Partiler*, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, 1974, s.360.

109 a.g.e., s.360

110 Ergun Özbudun: "Atatürkçü Düşünce Sisteminin Demokrasiye Yönelik Niteliği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Özel Sayı, s.165-170.

111 Bahri Savcı: "Atatürk'te Çok Parti Sistemi" *Atatürkçülük Nedir*, Haz: Yaşar Nabi, İstanbul, 1963, s.182-187.

demokrasi anlayışından başka bir şey değildir. Ancak Atatürk, çeşitli engeller nedeniyle, özlemine duyduğu bu anlayışın bütün gereklerini zamanında gerçekleştirememiş ve sürekli olarak da bunun üzüntüsünü yaşamıştır.

G. 1930 Yıllarından İtibaren Savunulan Farklı Ekonomik Görüşler Nelerdir?

Daha önceki bölümde 1923-1930 yılları için “liberal dönem” deyişini kullanmanın -kendine özgü niteliklerini göz önünde bulundurmak koşuluyla- uygun olmayacağı belirtilmiştir. 1930 sonrasında da savunulan ekonomik -hatta siyasi- görüşler arasındaki çeşitlilikte bir artma gözlenmektedir. Burada yalnızca ekonomik görüş ve önerilerden söz etmekle yetinilecektir.

1. Devletin resmî nitelikteki görüşü olan devletçilik: Bu görüşler daha önce ana hatlarıyla açıklanmıştı. Ancak bu dönemdeki resmî çevreler arasında da ekonomik görüş farklılıklarına -daha çok uygulamada- rastlanmaktadır. Örneğin: Atatürk ve Celâl Bayar’ın devletçilik konusunda daha ılımlı, İsmet İnönü’nün daha disiplinli bir anlayışı savunmalarına karşın, Parti Genel Sekreteri Recep Peker’in katı bir Devletçilik görüşünü savunduğunu anlamaktayız. Hatta Atatürk ile İnönü arasındaki görüş farklarının, daha sonraki anlaşmazlıklarda etken olduğu söylenebilir. Özellikle Recep Peker’in her sorundan Liberalizmi suçlu görerek eleştirmesi, dikkati çeker. Örneğin; bir konuşmasında; “Liberal devlet tipi bir müddet sonra birçok bakımlardan tefessüh ediyor. Bu tipin devlet işlerini kurucu ve işletici kıymeti azalıp bozuluyor. Gerek liberal ekonomik hayattaki düzensizlikten, gerek liberal devletin iç hayatındaki anarşik vaziyetten ve devlet işlerini yürütemeyecek derecede bozulmasından dolayı, liberal devlet tipi aleyhine yer yer reaksiyonlar husule geliyor”¹¹², dedikten sonra, bu sistemin sınıf çatışmalarının başlıca nedeni olduğunu savunarak, “İnsanlığın bugünkü dertlerinin yüzde ellisini liberalizme “yükletir ve “ekonomik liberalizmin kâr ihtirası, işçiyi, müstehliki ve müstahsili ezmeyen bir ölçüde tutulsaydı, beşeriyetin bugünkü ıstıraplarının ve sınıf kavgalarının büyük bir kısmına mahal kalmazdı” şeklinde bir yorumda bulunur¹¹³. Ancak Peker’in görüşlerinde “totaliter” nitelikler sezildiği için, zaman zaman Atatürk tarafından ağır bir şekilde eleştirildiği de bilinmektedir¹¹⁴.

Devletin resmî görüşünün temsilciliğini yapan CHP içinde bile farklı görüşlerin yer alması, bize partiçi demokrasi hakkında yeterli bir fikir vermek bakımından önemlidir.

112 Recep Peker: *İnkılâp Dersleri*, 4. Baskı, İstanbul, 1984, s.60.

113 *a.g.e.*, s.70.

114 Emre Kongar: *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Ankara, 1981, s.361.

2. Liberalizami savunanlar: 1924'te kurulan ve çok kısa bir süre yaşayabilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930 yılında eski Başbakanlardan Fethi (Okyar) tarafından kurulan Serbest Fırka'nın liberal görüşün temsilcisi oldukları bilinmektedir.¹¹⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Laik ve İktisadî sistem olarak liberal prensibi kabul ederek..."¹¹⁶ kurulduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu dönemde, Fikir Hareketleri Dergisi'nde, Hüseyin Cahit (Yalçın) ve çeşitli yazılarında Ahmet Ağaoğlu, Şevket Bilgişin, İbrahim Fazıl gibi liberalizme daha yakın görüşleri savunan¹¹⁷ aydınları da unutmamak gerekir.

3. Kadrocu'ların görüşleri: 1932-34 yılları arasında çıkarılan Kadro Dergisi ise, kendine özgü görüşleri savunuyordu. Dergiyi çıkarıcıları arasında; Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Burhan Asaf (Belge), Vedat Nedim (Tör) gibi yazarlar bulunuyordu¹¹⁸.

Kadrocular olarak bilinen bu yazarlara göre;

"Türk Devrimi dünya tarihi içinde o güne kadar eşi görülmemiş, müstesna bir yer kaplayan bir devrimdir. Klasik devrimlerin hepsi, sınıfı karakter taşıyan burjuva veya proleter devrimleridir. Türk Devrimi ise, iç çelişkilerin, sınıf kavgasının bir ürünü olmayıp, ileri kapitalist ülkelerle sömürge veya yarı-sömürge durumundaki yoksul ülkeler arasındaki bir çelişkinin ürünüdür"¹¹⁹. Kadroculara göre; Kemalizm "ne sosyalizm ve ne de kapitalizme yönelecek", bu sistem "millî bir nitelik taşıyacak; kendi iç bünyesindeki sınıf çelişkilerine, kavgalarına yer vermeyecektir. Esasen sınıf farkları çok derin olmayan bir sosyal yapıda sınıfların nispi durumları donmuş olarak kalacak; bunların birbirleri aleyhine gelişmelerine imkân tanınmayacaktır"¹²⁰. Kadroculara göre; Kemalizm; Komünist, Faşist, Liberal dünya görüşlerinden apayrı bir şekilde sistemleştirilerek¹²¹, özgün nitelikleri ortaya konmalıydı. Kadrocular, "Kemalizm'in radikal bir yorumunu" yapıyorlardı. Kadrocuların o dönemdeki Sosyalist görüş içinde yer aldıklarını söylemek de oldukça zordur, çünkü onlar özellikle "Marxizmin temel dayanağı olan sınıf mücadelesi önerisine, Türkiye için karşı çıkmaktadırlar"¹²². Kadroculara göre; "Kapitalizm ister liberal, ister müdahaleci bir iktisadî politika takip etsin burjuvazinin; sosyalizm ise, işçi sınıfının hâkimiyetine dayanır. Türk sistemi ise, bir sınıf hâkimiyetine değil, millet hâkimiyeti esasına"¹²³ dayanmakta idi.

115 Kemal H. Karpat: *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s.45.

116 Afetinan: *Tarihten... Bugüne*, Ankara, 1970, s.105; Ali Fethi Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi, İstanbul, 1978, s. 7-11.

117 Boratav, *a.g.e.*, s.221-222.

118 Vedat Nedim Tör: *Kemalizmin Dramı*, İstanbul, 1980, s.18.

119 Boratav, *a.g.e.*, s.208.

120 *a.g.e.*, s.208

121 Tör, *a.g.e.*, s.13-14.

122 Boratav, *a.g.e.*, s.207

123 *a.g.e.*, s.210.

Kadrocular’dan Şevket Süreyya (Aydemir) “Millî Kurtuluş” hareketlerinin amacını dörde ayırarak incelemekte ve şu belirlemeleri yapmaktadır: a. Geri ülkelerin sanayileşmesi, b. Yeni sanayiinin bir sınıfın çıkarına açık bırakılmaması, c. Eski emperyalist kârların bütün milletin çıkarına devletin elinde toplanması, d. Sınıf mücadelesini tasfiye ederek çelişkisiz, bağımsız ileri bir millet ikâmesi.¹²⁴

Kadrocular devletçiliği savunurlarken, özel girişime karşı olmadıklarını da açıklamayı gözardı etmezler. Onların görüşlerine göre; “Bütün husûsi teşebbüsleri devletleştirmek... Türk aklı seliminin kabul edemeyeceği bir cinnettir. Fakat... büyük mensesat sanayii, demir sanayii, belediye teşebbüsleri, çimento sanayii, kömür sanayii gibi kurulması ve yaşaması için... devlet bütçelerinden fedakârlık bekleyen ve yüksek tekniğe ve ihtisasa ihtiyaç gösteren büyük sanayii şubelerinin devletleştirilmesi... devletçiliğin gayesi olacaktır”¹²⁵. Bu işler ise, belli bir plâna göre yapılacaktır. Ancak plân, “Şahsî mülkiyetin tasfiyesine müteveccih bir plân değil, sadece millî iktisadiyatın kumanda manivelâlarını... eline alacak, millî iktisadiyatı devlet marifetiyle bina edecek bir program olacaktır. Plân sosyalizmde olduğu gibi, kolektif mülkiyete değil, büyük iktisat faaliyetlerinden devlet mülkiyetine istinat edecektir...”¹²⁶. Kadrocular’ın devletçilik anlayışı daha çok Marxist görüşün etkisi altında şekillenmiştir. Kadrocular’a göre; “İktisat hayatının ağırlık merkezi hususi teşebbüs olan memleketlerde... sınıflar arasında çarpışmaların doğmasına mâni olacak bir mucize henüz keşfedilmemiştir. Onun için iktisadiyatımızın ağırlık merkezini devlet teşebbüslerinin teşkil etmesi millî bir zarurettir”¹²⁷.

Kadrocular’ın devletin resmi görüşleriyle yeterince uyum sağlayamamaları üzerine, 1934 yılı içinde kendilerine “Devrim ideolojisini Parti yapar; siz ihtisas adamları olarak devlet mekânizması içinde inkılâbın ve devletçiliğin hizmetine koşunuz! “anlamına gelen ciddî bir uyarı yapıldığı ve Kadro’nun yayın hayatına bu nedenle son verdiği anlaşılmaktadır. Bu uyarı sonunda, Kadrocu kesimin büyük bir çoğunluğu, devlet hizmetinde “teknokratlar” olarak görev yapmayı uygun bulmuşlardır¹²⁸.

III- ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ İLE LIBERALİZM ARASINDAKİ FARKLI NİTELİKLER

Yukarıda temel niteliklerine kısaca değinmeye çalıştığımız iki sistemin farklı yanlarını belirlemek gerekirse:

1. Liberal sistem bireycidir. Bireye yapılan en küçük sınırlama, “özgürlüklere indirilen bir darbe” olarak kabul edilir, adeta birey toplumdan

124 Şevket Süreyya (Aydemir), “Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasionalizmi, III” *Kadro*, cilt: II, Sayı: 21, s. 5-14.

125 Vedat Nedim (Tör), “Devletçilik Yolunda Aydınlık”, *Kadro* Cilt: II, Sayı: 23, s. 12-17.

126 İsmail Hüsrev (Tökin) “Millî Kurtuluş Devletçiliği II” *Kadro*, Cilt: II Sayı: 19, s. 23-31.

127 Vedat Nedim (Tör) “Devletçilik Yolunda Aydınlık”, *Kadro*, Cilt: II, Sayı: 23, s. 15.

128 Barotav, a.g.e., s.217.

soyutlanmak istenir. Oysa Atatürkçü sistem, bireyci ve toplumdur. Birey ve toplum birbirinden soyutlanmaz. Kamu çıkarı doğrultusunda, bireyin özgürlüğü sınırlandırılabilir. Birey özgürdür, ancak bu özgürlük sınırsız olmayıp "toplumsal ve uygar insan özgürlüğü"dür¹²⁹.

2. Liberal sistemin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışına karşı; Atatürkçü sistemde Devlet "siyasî ve fikri konularda olduğu gibi, iktisadî konularda da koruyucu" olmalıdır. "Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz, ancak hiçbir piyasa da başıboş değildir".

3. Liberalizmde toplumun genel gelişme ve refahı, uygulamada olumlu sonuç vermemektedir. Bu sistemde sermaye sahiplerinin sınırsız refahı, bir gelişme ve olağan bir sonuç gibi görülür. Bu durum ise, zamanla ekonomik sorunların yarattığı toplumsal huzursuzluklara yolaçar.

Atatürkçü sistemde, sosyal adaletin ve genel anlamda refahın sağlanması amaç olarak görülmüştür. Atatürk, sosyal sınıflar arasındaki çatışmayı zararlı görmüştür. Atatürk'e göre; Türk toplumundaki farklı sınıflar arasında bir çatışma yoktur. Daha sonraki gelişmelerde de buna meydan verilmemelidir. Toplumda "Sınıf mücadelesinin önlenmesi devletin sosyal adalet ve sosyal güvenliği gerçekleştirmesine, adaletli bir gelir dağılımı sağlamaına, bütün sınıfların menfaatlerini dengeli ve uyumlu bir şekilde gözetmesine, bir kelime ile modern "sosyal devlet"in gereklerini yerine getirmesine bağlı" idi¹³⁰. Eğer bu yapılmaz ise, Batı'da olduğu gibi, sınıf çatışmaları başlayabilirdi. Parti Genel Sekreteri Recep Peker 1935 yılında Parti Kurultayında yaptığı konuşmada, bu kaygıları dile getirmekte ve "Ulusal çalışmayı yıpratın ve ulus yığınlarını istismar eden liberalizme karşı cephemizi sıklaştırıyoruz... Her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında beslenip büyüyen... sınıf kavgası yollarını sıkı sıkı kapıyoruz..."¹³¹ demekte idi.

4. Liberalizm de mülkiyet bireyseldir. Atatürkçü sistemde mülkiyet bireysel ve toplumsaldır. Özellikle toplumun malı olan madenler, ormanlar, denizler, göller, nehirler toplumun yararına kullanılmalıdır. Devletçilik döneminde KİT'ler işte bu amaçla kurulmuştur.

5. Devletçilikte sınıfsal bir amaç yoktur. Atatürkçü sistem, "Halk namı altında bulunan umûm milleti müşterek ve birleşmiş bir surette müşterek ve umûmi olan hakiki refaha ulaştırma için faaliyete geçirmeyi" amaçlamıştır.¹³² Oysa liberalizm, sınıflar arasındaki eşitsizliği kabul etmekte, hatta yararlı görmektedir. Mustafa Aysan'ın da belirttiği gibi, Atatürkçü sisteme göre; "Refahın sağlanması açısından toplumun kesimleri arasında imtiyazlı kişi, grup, zümre ya da sınıfların oluşması önlenmeli, kalkınmanın sonuçları bütün kesimlere eşit dağıtılmalıdır"¹³³.

129 Afetinan; *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1969, s.29.

130 Özbudun: "Atatürk ve Devlet Hayatı", s.68.

131 *CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri*, Ankara, 1935.

132 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: II, 2. Baskı, Ankara, 1959, s.60.

133 Aysan, *a.g.m.*, s.69-104.

6. Liberal sistem kâr için iç ve dış sömürüyü normal saymakta hatta bunu bir başarı gibi değerlendirmektedir.

Atatürkçü sistem ise; her türlü iç ve dış sömürüye karşıdır. Sömürülen uluslara bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda somut bir örnek olmuştur. Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba'nın da belirttiği gibi, “Bütün başkaldırma ve kurtuluş hareketine girişen milletlerin gözü Mustafa Kemal'deydi. Bu mücadeleler O'nun ölümünden sonra yaygınlaşmış, Doğu ve Batı blokları arasında bağlantısız ülkeler olarak bilinen ülkelere yayılmış ve onların sömürgeciliğinden kurtuluşunu sağlamıştır”¹³⁴. Atatürkçü Sistem, oluşmaya başladığından itibaren siyasî ve ekonomik emperyalizme karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Kendi gelişme ve mutluluğunu amaç edindiği kadar, bütün dünya uluslarının da mutluluğunu ve gelişmesini amaç olarak görmüştür.

7. Her iki sistemde de siyasal eşitlik ve özgürlük vardır. Ancak liberalizm uygulamalarından çıkarılan sonuç: sermaye sınıfının iktidarlar üzerinde kurdukları baskılar sonucunda, siyasî eşitliğin zedelenmesine kadar varan olumsuz gelişmeler ve bu düzene duyulan güvensizliktir. Atatürkçü Sistem ise, olabildiği kadar siyasî ve ekonomik güçler arasındaki dengeyi korumaya özen göstermiştir. Bu denge Atatürk döneminde oldukça iyi korunabilmiştir.

8. Türkiye'de uygulanan ekonomik model kendine özgüdür. Bu sistem “Türkiye'nin özel ihtiyaçlarından doğmuştur ve Türkiye'ye özgüdür.. Devletçilik İlkesi; “Kapitalizmden tümüyle ayrı bir sistem değildir” dolaısıyla, çeşitli sosyal sistemlerin bir sentezi de olamaz”¹³⁵. Devletçilik o günlerin koşullarına en uygun bir sistem olarak görülebilir. Çünkü “Devletçilik ulusal bağımsızlığı güven altına almış, devleti faiz ve amortisman yüklerinden kurtarmış, bölgelerarası dengesizlikleri giderebilme imkânları yaratmıştır. Sonuç olarak modernleşme ilkeleri, kendi güçleri ve merkezlerle merkezden uzak bölgeler arasındaki toplumsal gelişimin dengelenmesiyle, ekonomik ilerlemeye katkıda bulunan bir etken olabilmişlerdir”¹³⁶. Öte yandan bu sistem, “Ülkenin ekonomik gelişmesini ve bağımsızlığını güvenceye almak, kapitalist sanayileşmenin acılarıyla dolu tipik yolunu kısaltmak için...” de bir umut ışığı olmuştur¹³⁷.

Maurice Duverger'ye göre Atatürkçü sistem; “Az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirmek yolunda geçerli bir modeldir. Az gelişmiş ülkelerin Moskova ve Pekin etkisinde kalmamış olanları için, doğrudan doğruya ve dolaylı bir biçimde çok güçlü sonuçlar uyandırmıştır. Kemalizm, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleri

134 S.A.H. Haqqı: “Üçüncü Dünya Milletleri Açısından Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: I, Mart 1985, Sayı: 2, s.341-343.

135 Kurt Steinhaus: *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*: çev: M. Akkaş, İstanbul, 1973, s.136-137.

136 a.g.e., s.152.

137 J. Glasneck: *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, çev: Arif Gelen, Ankara, 1976, s.266.

ile Marksizm'in gerçekten alternatifidir. Marksizm uygulamasına girmek istemeyen ülkeler, Batı demokrasisi karşısında saptadıkları yetersizliklere çözüm getiren Kemalist modeli tercih edilebilirler"¹³⁸.

İsmet Giritli de Atatürkçü Düşünce Sistemi ile ilgili görüşlerini açıklarken şöyle bir yorumda bulunmaktadır:

"... *Kemalizm bir çağdaşlaşma -modernleşme-yenileşme-Batılılaşma* hareketinin ideolojisidir. Gerçekten Kemalizm, Niyazi Berkes'in doğru deyimiyile ikiyüz yıldan beri başlatılan modernleşme akımının doğru yolunu bulması ve ona yönelmesidir. Bu nedenle, bu büyük tarihi ve toplumsal olayı geleneksel Batı'nın Monist ideolojilerinden birine sokmak mümkün değildir. Zira Kemalizm, Pragmatizm, Pozitivizm ve Realizmi de içeren bir Plüralizm'dir"¹³⁹.

Kısaca söylemek gerekirse Atatürk'ün Düşünce Sistemi (Kemalizm), Liberalizm'den farklı nitelikler taşımaktadır.

SONUÇ

Bu kısa incelememizde, bireysel özgürlüklerin siyasî ve ekonomik alanda olabildiği kadar geniş tutulmasını savunan Liberalizm ile siyasî özgürlüklerin yanında, ekonomik bir dengeyi öngören ve bu konuda devlete önemli görevler yüklediği için, "devletçilik ilkesi"ni benimsemiş olan Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni ana nitelikleriyle açıklamaya, karşılaştırmaya çalıştık.

Bu iki sistem de, tarihsel zorunlulukların yarattığı ve uygulandığı toplumlara ve uygulanma biçimlerine göre farklı sonuçlar yaratabilir. Ancak Liberalizm, uygulamada çok daha geniş bir etkinliğe sahip olmuştur. Özellikle bu sistem, günümüzde siyasî demokrasinin şekillenmesinde önemli ölçüde bir işleve sahip olduğu gibi, ekonomik bakımdan da bugünkü Kapitalizmin temellerini atmıştır. Ayrıca yine bu sisteme bir tepki olarak ortaya çıkan Sosyalizm de 1917 Sovyet Devrimi'nden itibaren geniş bir alanda uygulama olanaklarına kavuşabilmiştir. Ancak bu sistemin temellerini oluşturan doktrine katı bir şekilde bağlı kalmak istemesi ve çağın değişen ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarına göre yeni düzenlemelere gidememesi üzerine, bu sistem de 1980'lerin sonuna doğru önemli bir çöküş başlamıştır. Bu durum günümüzde SSCB'nin lideri olduğu "Doğu Bloku"nun ortadan kalkması ile son bulmuştur.

Günümüzde bu iki önemli sistemin içine düştüğü bunalımların önemli bir bölümü; kuram, uygulama ve amaç farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Liberalizmin çok daha gelişmiş bir biçimi olarak uygulanan Kapitalizm, "siyasî özgürlük" sloganıyla hareket ederek, toplumların ekonomik bakımdan sömürülmesinden yol açmaktadır. Sosyalizm ise, "ekonomik özgürlüğü" önde tutarak, insanların siyasî hak ve özgür-

138 Nakleden: Ülken, *a.g.e.*, s.275.

139 İsmet Giritli: "Kemalist İdeoloji ve Nitelikleri" *Bildiriler-Tartışmalar*, Ankara, 1984, s.291-305.

lüklerini sınırlamaktadır. Atatürk, bu iki anlayışın da demokrasi ile gerçek anlamda uzlaşma içinde olmadıklarına dikkati çekmektedir.¹⁴⁰

Atatürkçü Düşünce Sistemi ise, daha önce belirttiğimiz iki sistemin amaçlarını tek tek ele alarak, bunların yalnızca birine yönelmemiş, birey ve toplumu birbirinden soyutlamayarak, siyasî özgürlük ile ekonomik ilişkiler arasındaki dengeyi kurmaya ve bunlar arasındaki çelişkileri gidermeye özen göstermiştir. Ancak bu noktadan hareketle, Atatürkçü Sistemin Kapitalizm ve Sosyalizmin bir sentezi olduğu yolundaki yorumlara katılmak oldukça zordur. Çünkü Atatürkçü Sistemin belirleyicisi, kurucusunun sözleriyle; “... İçinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ızdırıp dolu kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticeler...” olmuştur.¹⁴¹ Başka bir deyimle Atatürkçülük; evrensel tarihten, insan aklının yarattığı bir sentez olarak görülebilir. *Atatürk Düşünce Sistemi'nin bu niteliğini en iyi belirleyenlerden biri olarak Tarihçi Prof. Arnold J. Toynbee* şöyle bir yorum yapmaktadır:

“Öyle bir an düşünün ki, Batı dünyamızda Rönesans, Reform, XII. yüzyıl sonunun bilimsel ve kültürel ihtilâli, Fransız İhtilâli ve Endüstriyel İhtilâllerin hepsi bir insan hayatının içine yığılmış olsun ve bunlar kanunla zorunlu kılınsın. Atatürk, 1920 ile 1930 arasında, bu kadar kısa bir süre içinde ve hiçbir ülkede uygulanmamış en ihtilâlcî bir programı gerçekleştirdi.”¹⁴²

Atatürkçü Sistem, toplum içinde yaşayan insandan hareketle, siyasî özgürlük, eşitlik ve sosyal adaletçi bir ekonomi anlayışı içinde amaçlarını gerçekleştirebileceğine inanmıştır. Siyasî amaç olarak demokrasiyi bütün nitelikleriyle uygulamaya koyarak, çağdaş bir toplum olunabileceğine inanırken, ekonomik düşünce olarak da bireysel özgürlüğe zarar vermek için, *Karma Ekonomik uygulamaya gidilmiştir*. Başka bir deyimle, “siyasî özgürlük ve eşitlik” ile “ekonomik güvenlik” arasında bir tercih yapılmayarak, ikisinin de birden gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra bu sistemde ortaya çıkan sorunlar, Sistemin güçsüzlüğünden değil, uygulayanların içine düştükleri çelişkilerden ve farklı bir amaç gütmelerinden ileri gelmiştir.

140 Afetinan, Medeni Bilgiler., S. 40-41.

141 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I, s.405.

142 Arnold J. Toynbee, nakleden: Selâhattin Çiller, *Atatürk İçin Diyorlar Ki*: İstanbul, 1978, s.118.